

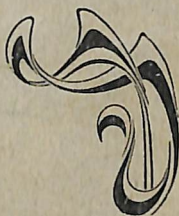
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Ա. ՔԷՖԷԼԵԱՆ

807

ԱՇԽԱՐՀԱԴԱՇՏ

(ԵՂԵՌՆԻ ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ ԱՆԴՐԷԱՍԻ ԵՒ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒ)

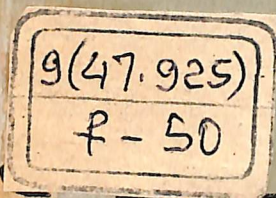
ԷՆՏԻՐԷՍ, ՍՈՒ-ՇԷՀԷՐԻ

ՓԱՐԻԶ

1937

Printed in Lebanon

Տպ. «ԱՐԱՋ», Ս. Բախսիկյան, Պեյրոս

9(47.026)

Բ-50

5 OCT 2011

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔԷՖԷԼԵԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԱԴԱՇՏ

(ԵՂԵՌՆԻ ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ ԱՆԴՐԷԱՍԻ ԵՒ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒ)

ՓԱՐԻԶ

1937

Printed in Lebanon

Տպ. «Ա.ՐԱ.Զ», Ս. Բախսիկյանի Պեյրուք

576

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍԻՔ

Գրող չեմ, հավես աշխատանք մըն եմ: Հագիս դպրոցի երես տեսած էի, երբ մեծ եղեռնը իր սիրտն մեջ խեղդեց ամեն ինչ: Յաւակնորհուն չունիմ անքերի գործ մը հանրաքան հաստատան յանձնելու:

Տարիներ եմ անցած, սակայն վերջը սակախն ապիացած չե եմ չի կրնար ապիանայ:

Թորով ղեգուով քողորին յանձնեցի այն, ինչ որ տեսայ ու ապրեցայ իմ պատանեկութեան երազուն աշրայես սիստոր օրերուն մեջ:

Ամեն հայրենակից, անշուշտ, արի խորունկ կսկիծով պիտի կարդայ այս անձնական դրուագները, որոնք մեր մանուկ աշխարհն ստեղծեց եկան ու անցան անբացատրելի միջառանցի մը պես:

Խորին շնորհակալորիսներս բոլոր անոնց, որոնք հեռուէն ու մօտէն աջակցեցան բարոյապես իմ գործի յաջողութեան համար:

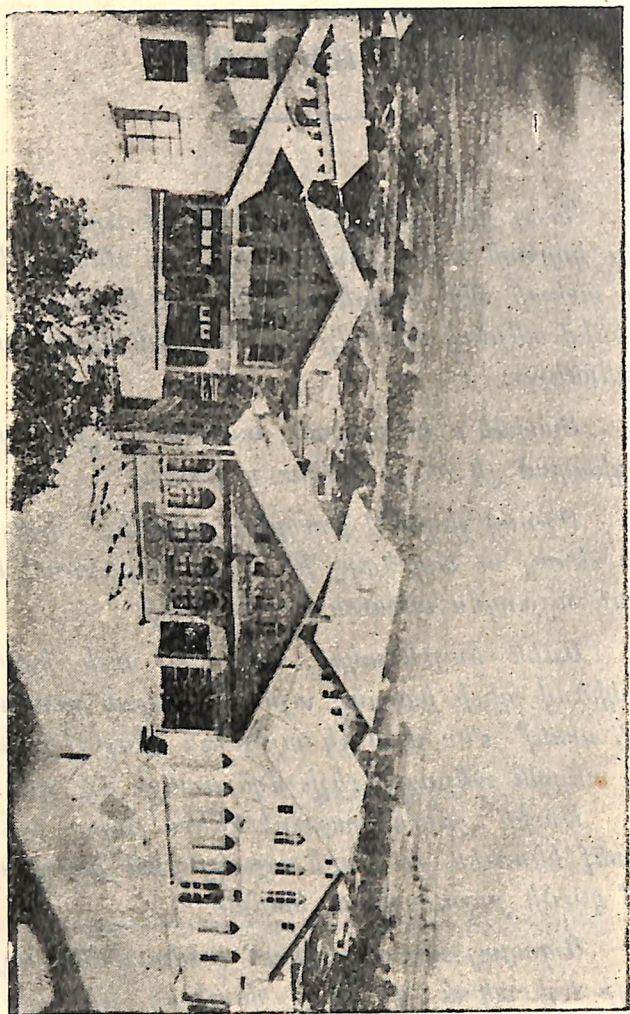
Ապագայ սերունդներուն համար, մեր հայրենիքի եղերական դեպքերը վերջիշող ճիշ մը քողը ղողայ այս հավես աշխատանքին:

ՀԵՂԻՆԱԿ

ՏՊԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ «ԱՐԱՁ» ԹԻՒ 6

3591-73 318-98

ԱՆԴՐԵԱՍԻ ԳԻՒՂԱՔԱՂԱՔԸ

Անդրեասը հին պատմական անուն մըն է, յունական ծագումով:

Ականաւոր գիտնական Էօփէն Պօնէ, իր ճամբորդութեան ընթացքին, Անդրեասի մէջ գտած է յունարէն լեզուով արձանագրութիւն մը. — ՆԻԿՈՎՈՂԻՍ: Արդեօք Անդրեասը շինուած է Նիկոպոլիսի աւերակներուն վրայ: Դժուար է պնդել: Պատմագէտներուն գործն է ճշդել այդ: Փաստ է միայն, որ Նիկոպոլիսը հիմնուած է Նոռմայեցի զօրավար Պոմպէոսի ձեռքով ճիշդ այնտեղ, ուր Պոնտոսի թագաւոր Միհրդատ Նւպատոր պարտուեցաւ և փախաւ Կոլչիտ: Յետագային Անդրեասը անցաւ Բիւզանդական տիրապետութեան տակ, ինչպէս ամբողջ Փոքր-Հայքը և Կապադովկիան:

Բիւզանդական իշխանութիւնը կը տեւէ մինչև ԺԱ. դար, երբ պատմութեան բեմին վրայ հանդէս կուգան Մոնղոլները և կը գրաւեն ամբողջ Առաջաւոր Ասիան: Սուլթան Պայազիտ Երլորըմ և Սուլթան Սէլիմ, Փոքր-Ասիոյ բոլոր աւատական իշխանները իմի հաւաքելով կը յայձակին Լէնկ-

Թիմուրի հորդաններուն վրայ և պարտութեան կը մատենեն զայն: Ժե. դարուն, երբ Սուլթան Ֆաթիմը կը գրաւէ Պոլիսը, Օսմանեան կայսրութիւնը կը դառնայ բնական ժառանգորդը Բիւզանդական քայքայուած կայսրութեան, Արաբական խալիֆայութեան և մոնղոլական-թաթարական խուժանապետութեան:

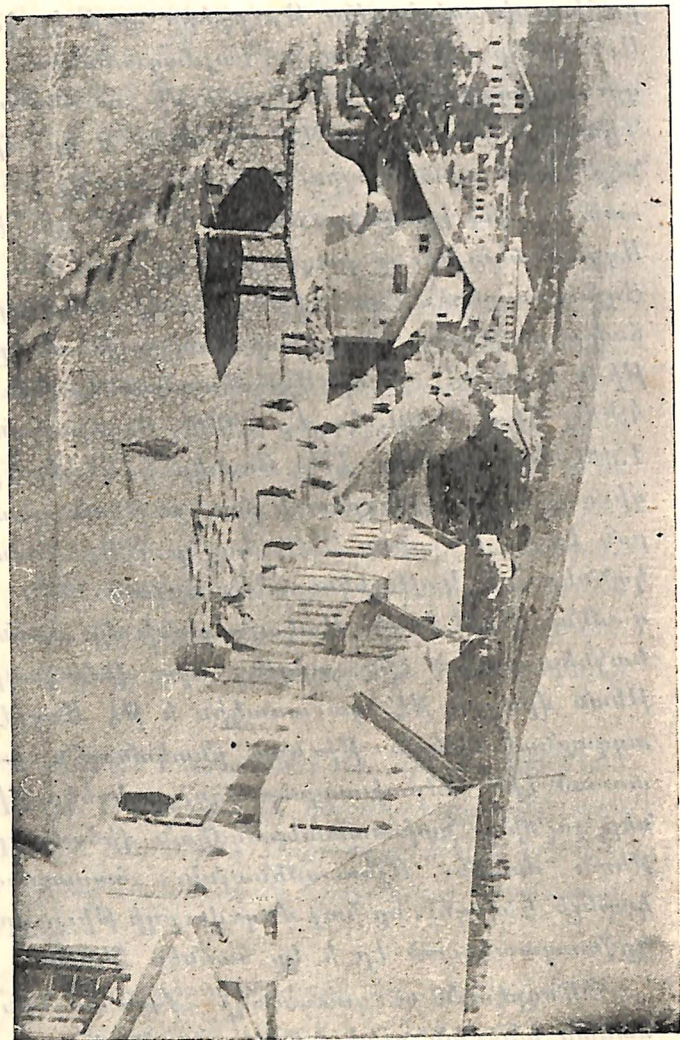
Թուրք-պարսկական պատերազմները, Ջէլալիներու և Ջէրքէզներու ասպատակութիւնները, ցնցումներու կ'ենթարկեն Օսմանեան կայսրութիւնը, սակայն վերջ ի վերջոյ, Թուրքիան յաղթական դուրս կուգայ այդ բոլոր փորձութիւններէն և աստիճանաբար կ'ամրապնդուի: Եւրոպական պետութեանց մենաշնորհները, անեւտրական գործառնութիւնները և հաղորդակցութեան միջոցները մեծապէս կը սատարեն Թուրքիոյ պետական կազմաւորման և արդիական կերպարանք կուտան:

Այնուհետեւ Սուլթաններէն մինչև Իթթիհատականները և Միլլիները, կարմիր սարսափի պէս կը կախուին բովանդակ թրքահայութեան գլխուն, որ Թուրքիոյ անտեսական հրաշագործ զարկերակը կը կազմէր:

Անդրէասի գիւղաքաղաքը կը գտնուէր Սեբաստիոյ արեւելեան կողմը և կը պատկանէր, վարչականօրէն, Սեբաստիոյ կուսակալութեան: Բայց անմիջականօրէն կապուած էր Շապին-Գա-

րահիսարի սանճագին: Թուրքերը զայն կը կոչէին Սու-Շէհիր (Ջրաքաղաք): Գայմազամանիստ մեծ գիւղաքաղաք մըն էր և էրզրումի սահմանակից: Գլխաւոր խճուղին մէջէն կ'անցնէր և կը միացնէր Սեբաստիան էրզրումին: Գաւառակը բաժնուած էր վեց գիւղախումբերու և 170 գիւղերու: Ազգաբնակչութիւնը բաղկացած էր Հայ, Թուրք և Յոյն տարրերէ: Ըստ Վիթալ Քինէի հնօրեայ վիճակագրութեան, Անդրէասի բնակչութեան ընդհ. թիւն է 14,921 շունչ: Մահմետականներ (սիւննի) 4900, Շիա՝ 2600, Հայեր՝ 2000, Բողոքականներ՝ 1500, Կաթոլիկներ՝ 170, Յոյներ՝ 3751: Իսկ բուն գիւղաքաղաքի՝ Անդրէասի բնակչութեան պատկերըն էր.— Թուրքեր 950, Հայեր 100, Բողոքականներ 40, Կաթոլիկներ 10, Յոյներ 900: Ընդամենը 2000 հոգի: Սակայն քանի մը տասնամեակներ անցած էին, արդէն, այս վիճակագրութեան վրայ և թէ՛ գաւառակին և թէ՛ Անդրէասի ազգաբնակչութեան թիւերը բնականօրէն խախտուած էին: Դժբախտաբար ստոյգ տեղեկութիւններ չունինք նախապատերազմեան վիճակագրութեան մասին: Այնուամենայնիւ, հաստատօրէն կարելի է պնդել, որ հայ ժողովուրդի թիւը գրեթէ կրկնապատկուած էր և կը հասնէր 3000ի:

Անդրէասն ու գաւառակը օժտուած էին բնական աննւաճ գեղեցկութեամբ: Ծովու մակերեսէն 1070 մէթր բարձրութեան վրայ, ինկած էին պոնտական լեռնաշղթայի զրկին մէջ: Աշ-

խարհադաշտի հայկական գիւղերը, քով-քովի, այ-
գիւղերու և ծառաստաններու մէջ թաղուած հոյա-
կապ տեսարան մը կը պարզէին:

Գրգըլ-Տաղը՝ ուրկէ կը բխի Ալիս գետը,
Քէօսէ-Տաղը՝ Գոյլա-Հիսարի սահմանին վրայ,
Խգտիր-Տաղը՝ Համիտիէի սահմանին վրայ, իրենց
մոայլ ու թուխ գազաթներով ամպնովանի մը կը
կազմէին Աշխարհադաշտի գլխուն: Քէօսէ - Տաղէն
կը բխի գետ մը, որուն ճիւղերը հաւաքուելով
կը հոսին գիւղաքաղաքին սիրտը և կ'ոռոգեն դաշ-
տերն ու պարտէզները: Իսկ անթիւ աղբիւրները,
աղմկաձայն ու ջինջ ջուրերով կը դարձնէին տաս-
նեակ մը ջրաղացներ: Անդրէասէն մէկ ժամ հե-
ռաւորութեամբ կը գտնուէր քարածուխի հանք մը
անգործածելի վիճակին մէջ: Մեծ հոշակ ունէր
Անդրէասի կաւը՝ ճերմակ և կարմիր: Ճերմակը
կը գործածուէր իբրեւ օճառ, իսկ կարմիրը՝ ար-
դուզարդի և մաքրութեան: Սեբաստիոյ նահանգի
բազմաթիւ գիւղեր Անդրէասի կաւը կը գործածէին
իբրեւ օճառ: Անդրէասը հարուստ էր նաև հանքա-
յին ջուրերով: Ունէր տաք ու պաղ ջերմուկներ:
Հապա պտուղները, — տանձ, խնձոր, ծիրան,
դեղձ եւն.: Հեռաւոր շրջաններէ կուգային և ցո-
րենի հետ կը փոխանակէին պտուղները: Առատ
էր սեխն ու ձմերուկը: Բոլոր արհեստներն ու
առեւտուրը կը գտնուէին հայերուն ձեռքը:

Անդրէասի շուրջը կախարդական շղթայի մը

նման ձգտած էին հետեւեալ հայ գիւղերը, որոնց չատ փոքր մասը խաւին էին. — Բիւրք, Մշակնոց, Սիս, Էսկի-Շէհիր, Կթանոց, Ածպտիր, Առդաւիս, Ապանա, Աղուանիս, Մէվինտիկ, Գոմէշտուն, Ալամոնիկ, Համամ, Թանտրլուխ, Չորխախ, Եէնիքէօյ և բազմաթիւ թրքական գիւղեր, որոնց ահունները հոս թուելու պէտք չեմ գտար:

Անդրէասի շրջանին մէջ Կոյին նաեւ հնօրեայ վանքեր ու եկեղեցիներ, ուր հազարաւոր հայութիւն ուխտի կ'երթար: Յատկապէս նշանաւոր էին Սիս գիւղի գաղաթը նստած Ս. Առաքելոց վանքը և Ածպտերի Ս. Նշանը:

Ուսումնատենչ էր Անդրէասի հայութիւնը: Ունէր, գիւղերու թէ քաղաքին մէջ, մանչերու և աղջիկներու դպրոցներ:

Օսմանեան չարագէտ սահմանադրութենէն վերջ, ժողովուրդի աչքերը ալ աւելի բացուեցան: Շփումը արտաքին աշխարհին հետ ուժեղցաւ, նորանոր դէմքեր երեւան եկան և բազմաթիւ դպրոցներ բացուեցան: Ժողովուրդը, երիտասարդութիւնը եռուզեռի մէջ էր: Յառաջդիմութեան մրցում կար: Մեծ ճիւղերով Ածպտերի Ս. Նշան վանքին մէջ գիշերօթիկ վարժարան մը բացուեցաւ և նոր սերունդի կրթութեան ուժ տրուեցաւ: Սակայն երկար չտեւեց, Ահաւոր աղէտը շունչ առնել չտուաւ:

Յեղափոխական շարժման հանգէպ եւս Ան-

դրէասը անմասն չմնաց: Տակաւին 90-ական թվականներէն Կամիսցի Դանիէլ Չափուշի Հնչակեան խումբը մեծ հռչակ հանած էր և սարսափ տարածած: Դադտնի կը ստացուէին «Հնչակ» և «Դրօշակ» թերթերը և մեծ հետաքրքրութեամբ կը կարդացուէին: Առաջին Դաշակցական դործիչը, որ եկաւ Անդրէաս, Սարհատն էր: Իր կարճ այցելութեան միջոցին մեծ հետքեր ձգեց երիտասարդութեան մէջ:

Նո՛ր էր սկսած հայութեան զարթօնքը: Նո՛ր էր սկսած անոր անբռնադատ վերելքը, երբ պայթեցաւ ահաւոր աղէտը...

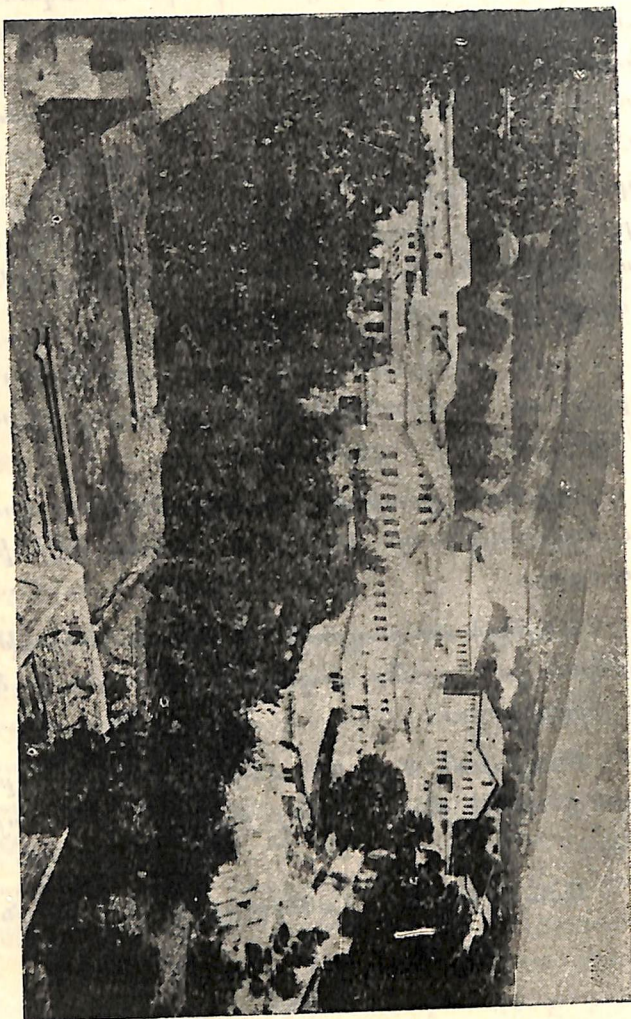
Դարերու քրտինքն ու մշակոյթը, ժողովուրդն ու հարստութիւնը արեան գետերու մէջ խեղդուեցաւ:

Անդարձ տարագրութեան ու խաշկութեան ճամբան բռնեց մեր ժողովուրդը և ամայի ձգեց իր հայրենիքը:

Թուրքիան մարսեց Հայուն արիւնը, բայց երբեք պիտի չկարողանայ մարսել մեր Հայրենիքը:

Ամայութեան մէջ օձերը կը սուլեն միայն...

ԲՈՆԱԳԱՂԹ

ՌՈՒՍ ԵՒ ՔՈՒՐԲ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՕՐԵՐՈՒՆ

Ռուս և թուրք պատերազմի յայտարարու-
թենէն անմիջապէս յետոյ, զօրակոչի ենթարկուե-
ցան մինչև 45 տարեկանները: Թուրք իշխանու-
թեան համար, հայերն ու քրիստոնեաները կեղե-
քելու պաշտօնական ձև մըն ալ ստեղծուեցաւ:
Զինուորութենէ իբրև թէ զերծ կը նկատէին ա-
նոնք, որոնք փրկագին (պէսէ) կը վճարէին:
Շատերուն հետ հայրս ալ վճարեց քառասուն ոս-
կի, գէթ առժամապէս, ազատ մնալու համար զին-
ուորական ծառայութենէ:

Օրէցօր կացութիւնը կը վատթարանար: Թուր-
քերը խեղճ աչքով կը նայէին մեզ: Հակասական
և անճիշդ լուրեր բերնէ բերան չըլան կ'ընէին:
Եկող-գացող զինուորները Անդրէասէն կ'անցնէին:
Գլխաւոր խճուղին, որ Սեբաստիան և Շապին
Գարահիսարը կը միացնէր Երզնկա - Էրզրումին,
մեր գիւղաքաղաքին մէջէն կ'անցնէր: Եւ ատոր
համար Անդրէասի և չըլանի հայութիւնը շատ
տուժեց: Բռնութիւն, ծեծ, կողոպուտ, առեւան-

գում սովորական երեւոյթներ դարձած էին: Ամէն անգամ, երբ կը լսէինք թէ զինուոր կուգայ, դուրս կը պատէր մեզ: Չգիտէինք ի՞նչ ընել: Աշխարհքէն կտրուած, թուրքիան եռուզեոի մէջ, յաղթութեան ու պարտութեան լուրեր, ջարդ ու սպանութիւն, մեզ անդադար սարսափի մէջ կը պահէին:

Օր մըն ալ լուր տարածուեցաւ թէ Չէրքէզ Իպրահիմ «փաշայի» կամաւորները կուգան: Դարձեալ դողը պատեց ամէնքիս: Բարեբախտաբար Չէրքէզները առանց նեղութիւն տալու եկան ու գացին դէպի Էրզրում:

Քանի մը օր վերջ եկաւ մէկ ուրիշ «փաշա» մը, իր երկու հազար կամաւորներով: Ժողովուրդը հէքիաթներ կը պատմէր անոնց զազանութեան մասին: Տեղական թուրք իշխանութիւնն անգամ կը սարսափէր անոնցմէ: Վերջապէս եկան և ոստիկաններու առաջնորդութեամբ բաժնուեցան հայ տուններուն վրայ: Հազիւ ոտքերնին տունին սեմէն ներս ձգած ծայր տունն անլուր խփուցութիւններն ու խոշտանգումները:

— Կեալով՛ւր, շո՛ւտ, հաւ բեր, օղի բե՛ր, անկողին բե՛ր, բեր ու բեր:

Մէկ այլ տեղ՝

— Աղջիկ կ'ուզենք, կի՛ն կ'ուզենք...

Եւ հիւրընկալ հայ տանտէրը, ծեծի տակ, անզգայ գետին կ'իյնար...

Հայ մամիկները որքա՛ն անէծք թափեցին անոնց գլխուն:

— Սե լուրերնիդ գայ, սաղ-սալէմէք չվերադառնաք, տուներնիդ վերան ըլլայ...

* * *

Ամառ էր: Յանկարծ արեւը խաւարեցաւ: Վատ նշան էր: Գուշակութիւններն սկսան: Եւ իրապէս ալ՝ այդպէս եղաւ: Թուրքերու պարտութեան լուրը սկսաւ բերնէ բերան գաղտնի տարածուիլ: Ռուսերը կը յառաջանային և գրաւուած վայրերու թուրք գաղթականութիւնն արդէն կը փոխադրուէր ներսերը: Իրար ետեւէ կուգային: Կառավարութիւնը զանոնք կը տեղաւորէր, առժամապէս, գիւղերուն մէջ: Ռուսական յառաջխաղացութեան լուրերը ծանր կը կշռէին նաև մեր վրայ: Թուրքերը կատրած էին:

Այդ օրերուն Անդրէասէն անցան ութ-հարիւր ռուս զերիններ: Թուրքերը սոսկալի չարչաւրանքներու տակ բերին զանոնք և մեր վերի եկեղեցին լեցուցին: Խումբ մը մանուկներ եկեղեցի գացինք և պատուհանէն պոռացինք թէ՛ «Հայ կա՛յ մէջներնիդ»: Թուրքերէն զիտցող մը պատասխանեց.— «Մէկ Հայ կայ, ան ալ հիւանդ է»: Անմիջապէս տուն վազեցինք և տուրակ մը հաց, ուտելիք և ծխախոտ նետեցինք պատուհանէն վար:

Ռուս զերիններու մեկնումէն երկու օր վերջը

ԿԱՄԻՍՅՈՒ ԴԱՆԻԷԼ ԶԱՎՈՒՇ

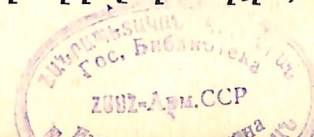
Հնչակեան խումբին պէսք: Անդրեասցի իր ընկերներն
են՝ Գառնիկ Գրիգոր Պարոնեան, Գրիգոր, Վահուհի, Յա-
րութիւն Բաքիկեան, Պօղոսեան, Ղուկաս Աղբար եւլն.:

Յիշատակ մը Անդրեասի շէն ու պայծառ օրերէն
բազմամիտ ընտանիք մը

ՏԻԳՐԱՆ ԲԱՐՍԵՂ ՍՈՒՔԻԿԵԱՆ

300 թուրք զաղթականներ եկան և բաժնուեցան
հայ գիւղերու վրայ: Խստիւ պատուիրուեցաւ որ
անոնց պէտք եղած աշակցութիւնը չի զլանանք:
Միւսոյն ժամանակ թուրք ոստիկանները կը սլք-
տային ամէն տեղ և մտրակի հարուածներու տակ
կը հաւաքէին իւղ, պանիր, գուլպայ, շապիկ-
վարտիք, կաշի, մանրեղէն ևն: Ու է մէկը չէր
կրնար մերժել ինչ որ ուզէին, այլապէս չարաչար

3591-13

կը խոշտանգուէր: Ժողովուրդը մինչև ոսկորները կը կողոպտուէր պաշտօնապէս: Շշմած էր, չգիտէր ի՞նչ ըներ:

Երգնկայէն մօրեղբայրս կը գրէր թէ այստեղի Հայերը տեղահան են եղած և ջարդի ուրուսկանը կախուած է ամէնքի գլխին: Եւ կը մըտածէր թուրք բանակէն փախչիլ և տուն վերադառնալ «գէթ միասին մեռնելու համար»...

Առաւօտ մըն ալ թուրք մուսնետիկը թաղէ անցնելով կը պոռայ. — «Հայեր, կառավարութեան որոշումով, ամէն մէկդ Ածպտեր պիտի տանիք շալակով երկու կոտիկ զարի կամ ցորեն: Զի հնազանդողը պիտի պատժուի: Գացէք արձանագրուեցէք»: Գլխահակ, համակերպեցանք ամէնքս ալ...

Հիմա կարգը եկած էր անասուններու գրաւման: Եգ, ձի, էշ կ'ընտրէին ու կը գրաւէին Երզնկա ռազմամթերք փոխադրելու: Շատեր գացին ու չի վերադարձան, շատեր իրենց անասուններէն զրկուեցան ու իրենց չոր հոգին ազատեցին: Գիւղացիները մնացին առանց անասունի: Դաշտերը մնացին խոպան և վար ու ցանք չկըցան ընել: Մասնաւորապէս Բիւրք հայ գիւղը շատ վնասուեցաւ: Թուրք գաղթականները ոչ միայն կը տեղաւորուէին հայ տուններուն մէջ, այլ և իրենց անասունները թող կուտային գիւղի ցաններուն մէջ: Ամբողջ հունձքը փճացուցած էին: Ո՞վ կը

Յիշատակ մը եւս
Նշան Սոփիէեան իր ընտանիքով

համարձակէր բողոքելու: Աւելի յանցաւոր կը դառնար: Ամէն կողմէ կը դիմէին հօրս, որ ազգային և կառավարական շրջանակներու առջև ճանչցուած մէկն էր: Բոլորին հայրս մէկ պատասխան կուտար. — «Պիտի համբերենք և ինչ որ կ'ուզեն պիտի տանք: Ուրիշ ճար չունինք»:

Քանի մը օր վերջ գիւղացիները պատուի-

ըսկութիւն մը կը դրլեն գայմագամին աղերսելու, որ կարգադրութիւն մը ընէ, գէթ հունձքը չի փճացնելու և ժողովուրդը վերահաս սովէ փրկելու համար:

Գայմագամը կը պառտասխանէ.

— Դուք գացէք, մենք ատոր միջոց մը կը խորհինք . . .

Խորհած միջոցը այն կ'ըլլայ, որ յաջորդ օրը խումբ մը կամաւոր զինուորներ կը դրկէ. որպէսզի գիւղացիներու վզին նստած ապրին . . .

Շապին-Դարահիսարի հետ կանոնաւոր յարաբերութեան մէջ էինք: Սուրհանդակները լուր կը բերէին թէ հոն ազգային կազմակերպութիւններն ու կուսակցութիւնները համերաշխ կը գործեն և ժողովուրդը կը զինեն անակնկալներու առջև պատրաստ գտնուելու համար: Մեզի հրահանգած էին, որ հայկական թաղերուն մէջ գաղտնի պահակներ դնենք յանկարծակի յարձակման չենթարկուելու համար:

Հալածանքն ու բռնութիւնը օրէց օր կը սաստկանար: Թուրք ոստիկան ծանօթներ հօրս կը յայտնեն.

— Մենք ատոր վերջը լաւ չենք տեսներ. . .

Այլևս համոզուած էինք, որ ճակատադրական աղէտը պիտի պայթի:

* * *

Բմբոստութեան ազդանշանը տուաւ Բիւրք պիւղը: Ժողովուրդի աղաչանքն ու պաղատանքը, չէթէներու և թուրք գաղթականներու սանձարձակ լրբութիւնները համբերութեան բաժակը լեցուցած էին: Գիւղին մէջ գրեթէ երիտասարդ չէր մնացած: Մեծ մասը լեռներու թաքստոցներն էին քաշուած: Հայ պատիւը ամէն օր կ'արտաւորուէր: Հայ կիսն ու աղջիկը ազբիւրէն ջուր չէին կրնար բերել, առանց թուրք չէթէներու հայհուհներուն ու վայրահաչութեան . . .

Օր մը, երբ հարսին մէկը ջուր բերելու կ'երթայ, երկու չէթէներ ետեւէն կ'երթան: Մէկը իսկոյն կուժը կը խլէ, միւսն ալ թւէն կը քաշէ զայն բռնաբարելու համար: Հարսը կը պռուս և հազիւ կը փախչի սրիկաներուն ձեռքէն: Լուրը կը հասնի թաքստոցի հայ երիտասարդներուն: Կը կատողին և այլևս աւելորդ կը սեպեն համբերել: Տղաքը վար կ'իջնեն և կը գտնեն փողոցին մէջ այդ չէթէները: Դանակի հարուածները կը խրուին անոնց կուրծքին մէջ: Ազմուկը կը բարձրանայ: Տեղի կ'ունենայ նախ գրկախառն կռիւ մը, ապա երկուստեք գէնքերը կը սկսին որոտալ: Անուրանալի է Գուրգէն Քահանայ Ղազարեանի անձնուրացութիւնը: Ան էր, որ կը զեկավարէր իր հօտին դիւցազնամարտը: Մօտ 15-20 չէթէներ գետին կը փռուին: Թուրք մահաճիւրները սարսափահար

փախուստ կուտան և կը դիմեն Անդրէասի գայ-
մազամին: Գայմազամը իսկոյն զօրք ու ոստիկան
կը ղրկէ Բիւրք: Խուժանն ալ կը մասնակցի: Եր-
կուտեք վեց ժամ տևող բուռն կռիւ մը տեղի
կ'ունենայ: Մեր տղոց փամփուշտը կը սպառի և
ամէնքն ալ կը ջարդուին: Բիւրքի ժողովուրդը
կը կոտորուի մինչև 15 տարեկանը և մնացեալն
ալ աքսորի ճամբան կը բռնէ: Նկարիչ Շահնազա-
րը անխիղճօրէն կը ծեծուի և գանակոծութեան
չդիմանալով կը պարզէ զաղտնիքները: Բիւրքցի-
ներու զէնքերը կը հաւաքուին և գիւղն ալ աւարի
կուտան . . .

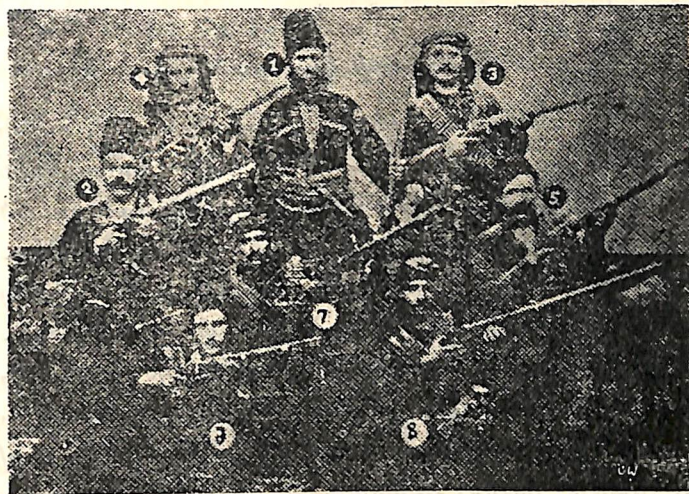
Կարգը եկած էր միւս շրջաններուն . . .

* *

Մարտ ամսուն էր, երբ վերջացաւ Բիւրքի
կռիւր և կատրած թուրք խուժանն ու զօրքը
թափուեցաւ միւս հայ գիւղերուն վրայ: Կը հա-
ւաքէին գիւղին մեծերն ու քահանաները և կը
պահանջէին, որ զէնքերը յանձնեն: Շիկացած եր-
կաթներով, հրացանի կոթով զանոնք կը խոշտան-
գէին խոստովանութիւններ կորզելու համար: Քա-
հանաներուն մօրուքները կ'ածիլէին, տունները
կըակի կուտային: Անգթութեան ու զազանու-
թեան բոլոր ձևերը սակայն, անկարելի կ'ըլլային
զաղտնիք մը քաղելու:

Հոս ալ գործի վրայ է հայ մատնիչը . . .

Մշակնոցի Կարապետ անունով գարշաւքը
կըօնափոխ կ'ըլլայ, անունը կը դնէ Ղարապետ և

Շապին Գարահիսարի հերոսամարտին մասնակցող
խումբ մը մարտիկներ, 1915ին

1) Տէր Ստփն. քհն. Կարինեան	4) Սեդրակ Պալեան
2) Շապուհ Օզանեան	5) Գէորգ Թութեան
3) Գարեգին Թորգոմեան	6) Հայկազուն Խալեան
7) Համի վահան Գարիպեան	

Աշխարհ Օվայի բոլոր հայ գիւղերու կազմակեր-
պութիւնները կը մատնէ: Գիւղեր ամբողջ հրդեհի
կը տրուին ոստիկաններու կողմէ և ժողովուրդը
կը ջարդուի . . .

Երբեմնի չէն ու հիւրընկալ հայ գիւղերուն
ծուխը երկինք կը բարձրանայ իբրև բողոք, սար-
սուռ ցանելով միւսներուն վրայ . . .

* * *

Եւ ահա Անդրէասի կոտորածը . . .

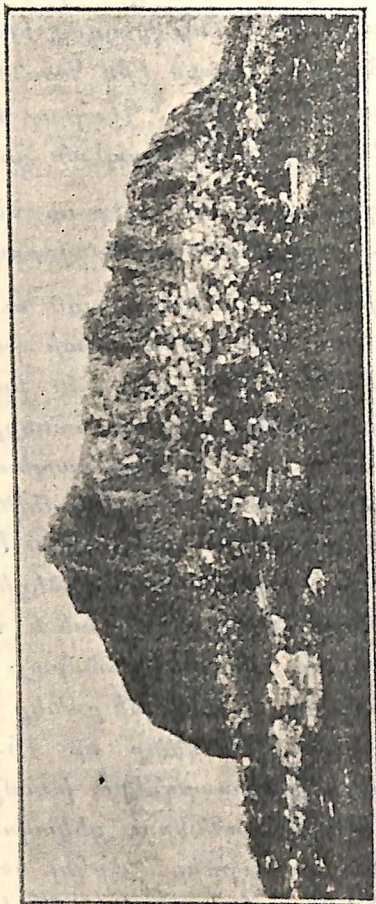
Ինչ որ կատարուեցաւ զիւղերուն մէջ, նոյնը կրկնուեցաւ Անդրէասի մէջ: Նախ հաւաքեցին և բանտարկեցին բոլոր անոնք, որոնք ճանչցուած էին իբրև ղեկավարներ ազգային կեանքի: Զերբակալուածներուն մէջ էին Արմենակ Ստոմեան, Տիգրան Սուքիկեան և քսանի չափ երիտասարդներ: Պարզ էր որ մատնուած էին: Օր մը յետոյ, գիշերով, Նազարէթ Աղամեանն ալ կը տանին, որ այլևս չի վերադառնար: Գայմագամը իր քով կը կանչէ հայրս, Տէրպապեան քահանան, Պետրոս Փարթալեանը և կը պահանջէ երկու հարիւր հրացան և մովզէր յանձնել: Իբրև հաւաքիչ կը նշանակէ փօլիս Թէֆիքը: Ի զուր կ'անցնի հայներկայացուցիչներուն բողոքը, թէ մենք գէնք չունինք որ յանձնենք: Յուսաբեկ կը վերադառնան: Նոյն գիշերը կուսակցութեանց ներկայացուցիչներուն հետ ժողով մը կը գումարուի և կ'որոշուի կաշառել զինահաւաք Թէֆիքը: Որոշումը կը գործադրուի և կը հաւաքուի ժանգոտած, անգործածեկի ատրճանակ ու հրացան, և կը յանձնուի կառավարութեան: Սակայն ինչ որ կաշառքը «կը փրկէր», մատնութիւնը քարուքանդ կ'ընէր: Հայրս ալ զաւազրաբար ձերբակալուեցաւ: Գայմագամը ոստիկան մը ղրկած էր ըսելով թէ կարևոր գործ մը ունի հետը: Հայրս կը մեկնի ոստիկանին ըն-

կերակցութեամբ և ուղղակի կ'առաջնորդուի քանտ . . . Ես որ կը հետեւի հօրս, երբ տեսայ քանտին դուռը՝ յուզումը խեղդեց ինձ . . . Նոյն օրը, նոյն ձևով հաւաքած էին Գառնիկ Պարոնեանը, Պատուելի Դաւիթը, Պետրոս Փարթալեանը, Հաճի Նազարը և Տէրպապեան քահանան:

Յաջորդ օրը, երբ ուտելիք ու հագուստեղէն տարի հօրս, արցունքոտ աչքերով ըսաւ.

— Յարութիւն, ժամացոյցս ու մատանիս տուն տար. մեզ Սեբաստիա պիտի ղրկեն . . . ո՛վ գիտէ, ինչ կ'ըլլայ մեր վերջը—եւ իրապէս վեցն ալ շղթայակալ բանտէն դուրս հանեցին և բերին ոստիկանատան առջև: Ոստիկանապետը զանոնք աչքէ անցընելէ վերջ հրահանգեց մեկնիլ: Անոնք թրքական թաղէն անցնելով բռնեցին Սեբաստիոյ ճամբան: Մենք ալ կառք մը վարձեցինք սնունդով ու ճերմակեղէններով բարձած և հետեցանք իրենց, մօտ երկու ժամուան ճաւբայ: Յանկարծ մէկը մօտեցաւ հօրս և գաղտնի բաներ մը փսփրաց ու հեռացաւ: Հասկցանք որ 15-20 հոգիէ բաղկացած հայ երիտասարդներու խումբ մը Նշան և Երուսաղ Մարթեաններու ղեկավարութեամբ կ'ուզեն յարձակում գործել և փրկել կալանաւորները: Զերբակալուածները, կը մերժեն իրենց փրկութեամբ՝ չվտանգելու համար միւսներու գոյութիւնը:

Տխուր թափօրը կը յառաջանար այսպէս շր-

ՀԱՊԻՆ ԳԱՐԱՀԱՄԱՐ ԻՐ ԲԵՐՈՒՄ
Հայերը մէկ ամիս զիմադրեցին, մեծ կորուստ պատճառելով քուրմին:

Ղապատուած իրենց հարազատներէն, երբ ոստիկանները յանկարծ կեցուցին զանոնք և ըսին.—

«Մնաք բարի ըսէ՛ք ձեր հարազատներուն, ասկէ անդին չենք ձգեր որ անոնք այլևս ձեզի հետեին»։ Սրտառուչ էր տեսարանը . . . Հացն ու արցունքը կը խեղդէր ամէնքիս։ Անկարելի էր իրարու գրկէ բաժնուիլ . . . Կը նախազգայինք թէ անոնք բռնած են մահուան ճամբան։ Կոշտ ու կռուիտ ոստիկանները հրացանի կոթերու հարուածով մեզ բաժնեցին . . . Մեր աչքին առջևէն մահապարտները շղթայակապ կ'երթային և մենք անզօր՝ զամուսած մնացեր էինք մեր տեղերը . . .

Գառնիկ Խալարեանը (Էտիրնէէն վերադարձած), որ թրքական բանակի ծառայութեան մէջ էր և մեզի կ'ընկերանար, համոզելով ու մխիթարելով մեզ տուն բերաւ։ Յաջորդ օրը խանութ գացի, բայց ձեռքերս առաջ չէին երթար փեղկերը բանալու։ Քիչ վերջ մօրաքրոջս տղան Խաչիկն ու Գրիգոր Պողիկեանը եկան քովս։ Տխուր էին։ Բաներ մը կը փսփսային իրարու։ Հասկցայ թէ բան մը կայ, որ ինձմէ կ'ուզեն ծածկել։ Յանկարծ տեսայ հօրս մօրեղբայրը՝ Գալուստ Էնֆիէճեանը, որ եկած էր խանութը բանալու։ Երբ զիս տեսաւ փղձկեցաւ . . . Շուտ մը խանութը գոցեցի և տուն վազեցի խելագարի պէս։ Չարաշուք լուրը արդէն հասեր էր . . . Մերոնց գտայ սուգ ու չիւանի մէջ։ Հայրս և իր ընկերակիցները Անդրէասէն 3.30 ժամ հեռու, Սեբաստիոյ ճամբուն վրայ Ղարապալիք կոչուած լեռան տակը սպաննած էին . . . Լուրը հասած էր նաև Շապին-Գարահիսար, քաջ

սուրհանդակ Հէքիմեան Բալբերունի միջոցաւ՝
Ծանր տալաւորութիւն կը դործէ Ղուկաս Աղբօր
և Հիւսիսեան Վահանի, Գարակէօղեանի, Միհրան
«կինաօ» Էնֆիէճեանի (հայրիկի մօրեղբօրորդին)

Շապին Գարահիսարի 1915ի հերոսամարտի
դեկավարներէն երիտասարդ ՎԱՀՍՆ ՀԻՍԻՍ-
ԵԱՆ ընկերոջ մը հետ, որ ամբողջ Անդրէասի
եւ Երջանի հայրենակիցներու ծանօթ է:

և Պուռնագեանի վրայ: Կ'որոշեն այլևս ժամ առաջ
բերդը քաշուիլ: Շապին-Գարահիսարի մարտիկնե-
րու բերդ քաշուելուն լուրը Անդրէասի թուրքե-
րուն վրայ ճնշող տալաւորութիւն ձգեց: Անդրէասի
մէջ գանուող թուրք զօրամասերը շարժման մէջ
էին դրուած և Շապին-Գարահիսար կը ղրկուէին:
Կռիւր սկսած էր: Թնդանօթի որոտի ձայները
Տիւք լերան բարձունքէն մինչև Անդրէաս կը
լսուէին: Թուրք խուժանը կատղած էր: Վայր-
կեաններու հարց էր կոտորածի հաւանականու-
թիւնը:

Եւ ահա Անդրէասի թրքական թաղերէն խայ-
տաբղէտ ամբոխը զինուած սկսաւ հոսիլ հայկա-
կան թաղերը: Զինուած էին բոլոր տեսակի զէն-
քերով: Թուր, դանակ, կացին, հրացան, ատրձա-
նակ և ինչ որ ձեռքերնին ինկած էր: Շատ հայեր
անուններով ու սերունդով կը ճանչնային թուր-
քերը, և փոխադարձաբար չէ որ երկար տարինե-
րու դրացիներ էինք... Թուրք վարարած խու-
ժանը երբ հայկական թաղերը թափուեցաւ, չգի-
տէինք ի՛նչ ընենք: Աւար, կողոպուտ, ծեծ, սպա-
նութիւն և ձերբակալութիւն անձրևի պէս կը
թափուէին մեր գլխուն:

Շո՛ւտ, կեալուր, այսինչը կ'ուզենք, այնինչը
բերէք...: Եւ խուզարկութիւն ու կողոպուտ:

Երկու ոստիկաններ Թէֆիքի առաջնորդու-
թեամբ եկան մեր տունն ալ խուզարկելու: Հօր-

եղբայրս արկածով վիրաւորուած, տունն էր այդ օրը: Ոստիկանները տալէն ու վրայ ըրին մեր

տունը և յանկարծ վառելափայտերուն տակ ծածկուած երկու անտուկ գտան փամփուշտով լեցուն...

ԶՈՐ. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԷԶՄԻԱՄՅԱՅ ՄԷՋ (1919-ԻՆ)

Հօրեղբայրս ալ բռնեցին ու տարին: Կատղած էին թուրքերը, ի՞նչ կը նշանակէ այդքան փամփուշտ գտնել: Ատոնց արմատը պիտի չորցնենք, կ'ըսէին: Քանոր բերնէ բերան լեցուած էր կալանաւոր հայերով: Դիշերով կը լսէինք, երբեմն հրացանի ձայներ: Կոտորած էր... Քաղաքէն դուրս, փոսերու մէջ, 15-20-ով կը տանէին ու կը սպաննէին: Հօտաղը օրը օրին լուր կը բերէր, թէ այսինչ տեղը այսքան դիակ է տեսած և այսինչ տեղը՝ այսքան... Ամէն ոք սարսափահար կ'երթար իր նահատակներու դիակները փնտռելու: Ամէն կողմ արիւն ու արցունք էր...

Սերաստիայէն Շ. Գարահիսար երթալու համար երկու հազարնոց զօրամաս մը եկած էր Անդրէաս: Խուժանին թողուցած պակասն ալ ան լրացուց: Խուժմբ-խուժմբ սպանութիւն ու կոտորած... Կարծես յոգնած էին մեր արիւնը խմելէ, երբ հրամայեցին վերապրողներուս պատրաստ ըլլալ 15 օրէն մեկնելու...

Բռնազաղթն ու բռնագրաւումը միաժամանակ սկսան: Աւարի կը տրուէր ամէն ինչ, — տուն, խանութ, հարստութիւն, ինչ կար և ինչ որ երկար տարիներու քրտինքով ու արցունքով էր ձեռք բերուած: Իբրեւ թէ մեզի արտօնած էին, որ ծախենք մեր ունեցած-չունեցածը: Սակայն շատ լաւ գիտէին որ ոչ ոք կ'առնէ և դրամ կը վճարէ, քանի որ ճարահատ իրենց պիտի ձգէինք ամէն բան: Հայոց թաղերը շուկայի վերածուած

էր: Հրմշտուկ, քաշքշուք, ծեծ, կողոպուտ . . .

Տեղահանութենէն օր մը յառաջ մունեալիլը պոռաց.—

— Վաղը ամէն մարդ պատրաստ թող ըլլայ ճամբայ իյնալու: Անսաստողները խստիւ պիտի պատժուին:

Որոշեալ ժամուն զինուած չէթէները ինկան տունէ տուն և սկսան անխնայ ծեծելով մեզ դուրս հանել մեր տուններէն . . .

Փոքր մանուկ էի և հազիւ կ'ըմբօնէի եղերական դէպքերու ահաւոր ծանրութիւնը: Տակաւին աչքերուս առջև կախուած են մեր սուգի բեռներն ու կարաւանները: Ո՞ւր կ'երթայինք, ինչո՞ւ կ'երթայինք: Ի՞նչ զիտէի: Չէթէին հարուածը սթափեցուց ինծի և լալով տուն վազեցի ու փաթթուեցայ մօրս . . .

Մեր էշը դուրս հանեցինք, մնունդ ու հագուստ, կապոց-կապոց բեռցանք վրան... Ծերունի մեծ-մայրիկս անկարող էր տեղէն շարժելու: Ըսաւ, ձգեցէ՛ք ինծի, ինչպէս զաւակներս սպանեցին, թող ինձ ալ հո՛ս, տանս սեմին վրայ սպաննեն: Գացէք դուք:

Արցունքը խեղդած էր մեզի, ի՞նչպէս բաժնուէինք: Անդադար կը համբուրէր մեզ ու ձեռքերը ծունկերուն զարնելով կուլար ու կը պաղատէր . . .

Չար դէի պէս նորէն երեցան չէթէները և

մեզ քշեցին դուրս: Մեր տունէն վար իջած ատեն, ի՞նչ տեսնեմք, ամէնքն ալ տոսրակ մը ուսերուն, եզ մը, կով մը, կառք մը կամ էշ մը քեռցած, հաւաքուած են և իրարու կը ռպտեն խաչելութեան ճամբան քոնելու համար: Տիւրկերենց այգին կայան էր դարձած: Ուշ արեւն Անդրէասն պարպուեցաւ: Սրեր մարը չմտած մեզի ճամբայ հանեցին: Վեց-եօթ ոստիկաններ մեզի վ'ընկերանային: Քանի մը երիտասարդներ կանացի հագուստ հագած խառնուած էին կարաւանին: Հազիւ վարի առուն անցած էինք, երբ չորս քիւրտեր և երեք ձիաւորներ առջևնիս ելան: Հաճի պէկի զօլամներն էին, որ եկած էին Տաքէսեան Աղամի, Քէֆէլեան Արմենակի, Տիրատուրեան Արշակի և ուրիշ երկու հայրենակիցներու ընտանիքները ազատելու: Բայց ոստիկանները չձգեցին: Եէնի-Քէօյի ուղիներուն մէջ էինք, երբ Հաճի Պէկի տղան կրկին դրդեց մեզի որ փախչինք: Բայց անկարելի էր ոստիկաններու աչքին առջևէն փախչիլ: Մեր առաջին կայանն եղաւ Եէնի-Քէօյի առույտի կանաչ դաշտերը: Անդրէասէն Եէնի-Քէօյ հազիւ կէս ժամուան ճամբայ է, բայց ի՞նչ չարչարանքներու չենթարկուեցանք . . .

Չի կրցանք քնանալ: Կէս զիշեր է եղած արդէն և ամէն ընտանիքէ լացուկոծի ձայներ կը լսուէին: Մէկը հիւանդ է, միւսը երկունքի ցաւերու մէջ, մէկ ուրիշը իր տանը թողած հիւան-

դին ու հաբազատին վրայ Լ'ողբայ: Բաց դաշտին մէջ, աստղերու փայլին տակ, Հայ մարդը դարձած էր ողբուկոծի նուագարան մը . . . Միթէ դահիճն ու գոհը քով քովի կրնային քնանալ . . . Մահը այնքան փրկարար, այնքան փոքր կ'երեւար, ալ չէինք մտածեր, հաշտուած էինք անոր հետ և նոյն իսկ կը փնտռէինք ժամ առաջ ազատելու համար: Առաւօտեան պող ցօղը թըջած էր սամէնքս: Կը դողայինք ու կը սրսրփայինք:

Ժանտարմները կրկին տնկուեցան մեր առջև. —

— Շո՛ւտ, ելէ՛ք, ելէք պիտի երթանք . . .

Եւ հարուածները ալ ու ձախ կ'իջնէին կարկուտի պէս:

Կարաւանը ճամբայ ինկաւ: Մեր աչքերը գամուած էին մեր ծննդավայրին: Ետ կը դառնայինք, կարօտով, անհուն յուզումով կը դիտէինք մեր հայրենի գիւղաքաղաքը, որ շուտով պիտի ծածկուէր բլուրներուն հետ . . . Ա՛լ չտեսանք: Ճամբուն ելեէջներուն յանձնուած կը յառաջանայինք: Ածպտերի մօտեցած էինք, երբ ուտիկանները կարաւանը կեցուցին: Զորս ձիաւորներ եկան և մտան կարաւանին մէջ: Վեց տղամարդիկ գատեցին և առջևին խառնած տարին: Այդ օրը գիշերեցինք Ածպտերէն քիչ մը անդին, Աթ-Քէօյի մօտերը: Թուրք գիւղացիները, ծախելու համար մեզի իւղ ու մածուն բերած էին:

Մեր «պահապան» ոստիկանները մեզի ըսին

վաղուան մեր երթալիք ճամբան չատ վտանգաւոր է: Զէթէներ կան: Կրնայ պատահիլ որ ձեզ դարնեն և կողոպտեն: Եթէ քովերնիդ դրամ ունիք, փոխանակ անոնց տալու, մեզի տուէք:

ՍԵՆԵՔԵՐԻՄ ԳԱԼԻՕՆՃԵԱՆ

1906 թիւին ուսանող Սվազի բարձր դպրոցի,
յետոյ ուսուցիչ Ամերիկեան Գօլէնի:
Նահաւակ՝ 1914—15:

Չորրորդ օրն է արդէն մահուան ճամբայէն
կը քալէինք: Եկած էինք այն վայրը, ուր 1914-ին
Օտապաշեան Սահակ Վարդապետը չարաչար ըս-
պաննած էին: Փոքր Մկրտիչ էֆէնտին մեզի
ցոյց կուտար անոր սպաննուած վայրը:

Գալարապտոյտ ճամբաներէ վերջ մտանք
Բէօր-Օղլու Տէրէսին, որ մօտ երեք ժամուայ
ճամբայ մըն է և սաբսոփ կ'ազդէ անցորդին:
Չորէն դուրս ելանք և հասանք Կիրճինիս գիւղա-
քաղաքը: Շուկայէն անցած ժամանակ հացագործի
խանութէ հաց գնեցինք և անցանք: Մինչ այդ
թուրք նպարավաճառ մը եղբօրո Շապուհի թեմէ
բռնած ներս կը քաշէ զայն որդեգրելու համար:
Մայրս արծիւի պէս մէջտեղ նետուեցաւ և ըսաւ.

— Լաւ է ինծի սպաննէք, ապա զաւակներս
խլէք:

Իսկոյն եղբօրս ձեռքէն բռնած յառաջացանք:
Կարաւանը կեցուցին արտի մը մէջ՝ և ըսին. «Հոս
պիտի զիշերէք այսօր»:

Առաւօտուն, Կիրճինիս ոստիկան գօրքի հա-
րիւր սպետն եկաւ: Խիստ համակրելի երիտասարդ
մըն էր: Մտաւ մեր կարաւանին մէջ և բարձր
տեղ մը ելաւ ամէնքէն նկատուելու համար:

— Հայրենակիցներ, ըսաւ հարիւրապետը,
չատ կը ցաւիմ ձեր վիճակին վրայ և շատ լաւ
գիտեմ թէ մինչև հոս ինչպիսի տառապանքներով
հասաք և ժանտարմաները ինչքան նեղութիւն

տուին ձեզի: Սակայն հոգ մի ընէք: Ով որ ձեզմէ
կողոպտուած է և ինչ առարկայ որ խլուած է,
թող քովս գայ, ես պիտի վերադարձնեմ այդ ի-
րերը իրենց տէրերուն: Ձեզմէ խլուած դրամները
միայն չպիտի կրնամ վերադարձնել, որովհետև
այդ դրամով ձեզ համար հաց գնեցի, որ ամէնքիդ
հաւասար բաժնեմ . . .

Եւ իսկապէս նախ վերադարձուց մեզմէ
խլուած իրերը և յետոյ իր ձեռքով ամէնքիս հաց
բաժնեց: Բաժնուելէ առաջ մեզի յուսադրեց ըսե-
լով որ իր հրամանատարութեան տակ գտնուած
վայրերուն մէջ մեզի ոչինչ կրնայ պատահիլ:

Անշուշտ, նման խօսքեր, այդ օրերուն, ան
ալ թուրքի մը բերնէն, անհաւատալի կը թուէր:

Կիրճէնիսէն ճամբայ ելանք դէպի չգիտենք
ուր: Անձրև կուգար: Մեր սրտերուն պէս օդն ալ
տխուր էր: Մեզի ընկերացող ոստիկանները միւս-
ներուն բաղդատմամբ աւելի մտրդավայել էին:
Հետերնիս կը խօսէին և մեր անցած ճամբաներն
ու լեռները կը բացատրէին:

Հասանք Գուրու-Չայի կոչուած գիւղաքա-
ղաքը: Տեղացող անձրևէն Գուրու-Չայ գետակը
յորդած էր: Խեղդուած երեխայ մը տեսանք ջու-
րին մէջ: Բարեսիրտ ոստիկանները մեզմէ բաժ-
նուեցան և անոնց փոխարինեցին կոշտ ու կոպիտ
ժանտարմաներ: Գիշեր մըն ալ հոգ անցընելէ
վերջ կրկին ճամբայ ելանք: Ճամբու ընթացքին

առուակի մը եզերքը ոսկրացած երեխայ մը տեսանք, որ չոր հաց կը կրծէր . . . Տարակոյս չկար, որ ուրիշ հայ կարաւան մըն էր անցած և ճարհատ ծնողները լքած էին այդ անմեղ մանկիկը . . .

Յոգնաբեկ ու տրտում կը քալէինք անծանօթ ճամբաներէ ու ձորերէ, երբ քովստի խճուղիէ մը մեզի միացաւ Կիրասոնի բախտակից հայ կարաւանը: Քանի կը յառաջանայինք լեռներն ու քարաժայռերը մեզի սարսափ կ'ազդէին: Յանկարծ մեր դիմաց տեսանք խայտաբղէտ բաղմուխիւն մը: Թուրք, Քիւրտ մեծ ու պզտիկ խռնուած էին: Ամէնքն ալ զինուած: Արևուն շողերուն տակ իրենց սուրբերն ու դանակները կը փայլիլէին: Հետզհետէ մօտեցան մեզի և քաղցած դայերու պէս յարձակեցան մեր կարաւանին վրայ: Օգնութիւն, գողութիւն-գողութիւն, աղեկտուր կանչեր, ոչ ոք կը լսէր: Զէնքերու որոտը արձագանգ կուտար ձորին մէջ: Ժանտարմաները անզօր էին և ոչինչ կ'ընէին: Խուժանը պղտոր հեղեղի պէս թափեցաւ մեր վրայ և յափշտակեց ինչ որ ունէինք: Կարաւանը բաժնեցին չորս մասի և նախիրի պէս առջևնին խառնած ամէն մէկը, տարբեր-տարբեր ուղղութեամբ տարին: Ողբ ու կոծին հետ զաւեշտական մասերն ալ պակաս չէին: Կարաւանէն հայ ընտանիք մը, որ գոմէշի կառք մը ունէր և կ'աճապարէր ժամ առաջ ազատելու, երբ գոմէշները տեսան քովի գետակը մտան ջուրին մէջ և

պառկեցան . . . Ամառուան տաքէն կը հեռին խեղճ անասունները: Միւս կառքերու եզներն ալ ինկան ջուրին վրայ և զովացան: Քիւրտերը օգտուեցան այդ պահէն և մինչև մեր ներքնաշապիւղը կողոպտեցին և կառքերն ալ անասուններով միասին գրաւեցին: Ընդգիմացողը անմիջապէս կը սպաննէին:

Մեր կարաւանի բաղմուխիւնը նուազած էր:

Քիչ վերջ ձիաւոր մը եկաւ իր հետևորդներով և սուրը ձեռքը փարտելով արգելեց խուժանին որ մեր կարաւանին մէջ մտնէ: Մնտանելի էր մեր վիճակը: Դեղնած ու չորցած տերևներու պէս յանձնուած էինք դաժան քամիներուն: Անօթի ու ծարու հոգինիս կ'ելլէր: Քիւրտ ձիաւորը կրկին եկաւ մեր մէջ: Զուր բերել տուաւ, խմեցինք, լուացուեցանք ու զովացանք: Սակայն ասոր նպատակն ալ ուրիշ էր: Ինչ որ կըցած էինք իր միջամտութեամբ փրկել, հիմա եկած էր մեզմէ նուէր պահանջելու:

— Հայրենակիցներ, ըսաւ այդ Քիւրտը, ինչպէս ես ձեր կեանքն ազատեցի այդ խուժանին ձեռքէն, դուք ալ կը կարծեմ թէ ինծի յիշատակ մը կուտաք: Մեծ բան չեմ ուզեր: Ինծի պէտք են մատանիներ և օղեր: Գիտեմ որ ձեր քով այդպիսի յիշատակներ շատ կ'ըլլան: Ինծի շատ գոհ պիտի թողուք: — Ճերմակ լաթ մը փոքր գետին և սպասեց մեր նուէրին: Ամէն կողմէ սկսան լաթին վրայ ձգել ոսկի մատանիներ, օղեր, շղթաներ,

զարդեր ու ժամացոյցներ, աղամանդէ մանեակներ, ծխախոտի արծաթ տուփեր ևն։ Կրկին շնորհակալութիւն յայտնեցինք և ինկանք ճամբայ։ Բաւական երթալէ վերջ հասանք Եփրատի ափը։

Աղմկալից Եփրատը թաց դադաղի մը պէս մեր առջևն էր... Ուր-մուր ալիքները ժայռերուն ու թուփերուն զարնելով կը սուրբար ողբագին։ Կամուրջ մը նետուած էր վրան, որ իր ոտքերուն վրայ հաղիւ կը կենար։

— Քէօփրիւ փարասի... աղաբարեցին մեզ։

Մէկ-մէկ զրուշ տուինք ու անցանք միւս ափը։ Քիչ առաջ մեր կարաւանէն բաժնուած մէկ մասը հող կրկին գտանք։ Զարհուրելի էր անոնց վիճակը... Ոտաբոբիկ, մերկ ու տկուր էին ամէնքն ալ։ Խժգժօրէն կողոպտուած էին։ Կիներ ու աղջիկներ էին առևանգուած։ Պէրպէրենց Պապը, արիւնաներկ, արևու շողերուն տակ, քարաբլուրի մը վրայ ինկած կը հառաչէր... Վէրք էր ստացած։ Մեզմէ քիչ անդին ծառախիտ, վայրի անտառ մը կար, որ սարսափ կ'ազդէր։ Ուժասպառ, անօթի ու ծարաւ, բազմաթիւ անգամներ կողոպտուած ու տառապահար ժողովուրդը անզըլուխ նախիրի հօտ մըն էր դարձած։ Քանի մը հողի, չղիմանալով անօթութեան, մօտակայ գիւղերը գացին ցորեն քաղելու, բայց ա՛լ չվերադարձան...

Յանկարծ ճերմակ վեղարած և գլխաբկով

Թուրք ձիաւոր մը եկաւ։ Մտրտիլը քաշեց և յարձակեցաւ թուրք գիւղացիներուն վրայ, որոնք եկած էին մեզի հաց ու պանիր ծախելու և վերջն ալ մեզ կողոպտելու։ Մէկին ձեռքէն ձին առաւ, միւսին էշը և մեզի տուաւ։ Ո՞վ էր, ի՞նչ մարդ էր չղիտէինք։ Երբ հեռացաւ, թուրքերը կրկին եկան և իրենց ձիերն ու էշերը խլեցին մեզմէ։ Կրկին ճամբայ հանեցին մեզ։

Եփրատի փոքրքրով ու ընկերակցութեամբ կը քալենք։ Այլևս ոչի՛նչ ունինք։ Ո՛չ կառք, ո՛չ ձի, ոչ էշ։ Ամէն ինչ խլուած և մնացած էինք հետիոտն։

Աչքերնիս Եփրատին յարած կ'առաջանայինք։ Խլարքանչիւր յիշուն կամ հարիւր քայլի վրայ էր տեսնէինք դիակներ, որ կը ծփային ջուրին երեսը... Կը դժուարանայինք գետէն ջուր խմել։ Չէ՞ որ մեր անտէր ու եղբարախոտ ցեղի խաչն լութեան արիւնն էր, որ խմած պիտի ըլլայինք Եփրատի ջուրերուն հետ...

Աստուծոյ անունը միշտ մեր դալկահար շրթերունքներուն վրայ էր։ Կ'ոգեկոչէինք և կ'ըմբօտանայինք, օգնութեան կը կանչէինք ու կ'ընդվրդէինք...

Գիշեր մըն ալ Եփրատի մեղեդիներուն տակ, բաց դաշտի մը մէջ անցուցինք։ Կրկին ճամբայ ելանք։ Աստիճանաբար Եփրատը կը հեռանար մեզմէ։ Ճամբուն վրայ անպակաս էին սեցած ու

ուռած գիւղները . . . Փոսեր ու խորխորատներ
դիակներու կոյտեր . . . Հապա մանուկները , . . .
այդ անմեղ ու եղբարբախտ գոհերը թուրք գա-
ղանութեան: Լքուած՝ ծառերուն տակ ու ժայ-
ռերուն վրայ, իրենց զարհուրանքն ու բողոքը
դրած էին մէկ մոզական բառի մէջ, — « Մամա՛ ,
մամա՛ » . . .

Հիւանդութիւնն ու յոգնութիւնը, տառա-
պանքն ու շարշարանքը օրէց օր կը նուազեցնէր
մեր թիւը: Եփրատը կրկին երեցաւ մեր աչքին և
կրկին անյայտացաւ: Ոստիկանները յայտնեցին
թէ շուտով Տիվրիկ պիտի հասնինք: Բայց անպի-
տանները մեզի չձգեցին, որ քաղաքէն անցնէինք
և քիչ մը ուտելիք առնէինք: Երկու ջրաղացներու
առջևէն մեզ ձոր մը քշեցին: Ոստիկաններէն մէկը
14 տարեկան աղջնակի մը ձեռքէն բռնած քարի
մը վրայ նստած էր, և իբրեւ թէ կարաւանի վեր-
ջաւորութեան կը սպասէր: Աղջնակը կուլար, կը
թախանձէր: Աղջկան մայրը արծիւի մը պէս խո-
յացաւ և ուզեց զայն գաղանին ձեռքէն ազատել:
Ոստիկանը սպաննեց մայրը և բռնաբարեց աղջիկը . . .
Ժամեր յետոյ, արտասուած թոր աչքերով, եկաւ և
միացաւ մեր կարաւանին և իր ազգականներու
հոգացողութեան յանձնուեցաւ: Քիչ յետոյ, նմա-
նօրինակ մէկ ուրիշ ղէպք ալ պատահեցաւ, դարձ-
եալ, մեր կարաւանի անդամներէն մէկուն:
Զէին խնայեր ո՛չ մեր կեանքին, ո՛չ մեր պատուին
և ոչ ալ մեր տառապանքին . . .

Յաջորդ օրը եփրատը կրկին փռուեցաւ մեր
առջև: Այս անգամ ծփացող գիւղները աւելի շատ
էին, քան վերջին անգամ որ տեսեր էինք: Տառ-
օր շարունակ եփրատէն կը հեռանայինք ու կը
մօտենայինք և ամէն անգամ ջրամոյն գիւղներ
կը տեսնէինք:

Մօտեցեր էինք հուշակաւոր Ակն գիւղաքա-
ղաքին: Եփրատի եզերքէն և քաղաքի տակէն
անցնելով զառիթափի մը վրայ կանգ առինք: Պահ
մը հանգստանալէ վերջ՝ շատեր քաղաք գացին
գնումներ ընելու: Ակն բլուրի վրայ փոքրիկ քա-
ղաք մըն է: Բաւական թիւով հայ ընտանիքներ
մնացած էին չնորհիւ իրենց արհեստին: Անդրէա-
սէն ալ քանի մը ընտանիքներ ժամանակին հոն
գացած էին և գերծ մնացած մեր ճակատագիրէն:
Ոչինչ կրնային ընել մեր փրկութեան համար:

Քաղաքի շուկան կը յորդէր պտուղներով:
Սե ու ձերմակ թութը ամէնքիս ուշադրութիւնն
էր գրաւած: Ազահութեամբ կ'ուտէինք և ճամբու
պաշար կը պատրաստէինք: Աննման էր նաև քա-
ղաքի պաղօրակ ջուրը: Եփրատի եզերքը շարուած,
բազմաթիւ ակերէն յստակ ու վճիտ ջուրը պըղ-
պըջալով դուրս կը ցայտէր: Օր մը մնացինք հոն
և քիչ մը յոգնութիւննէս առինք:

Մեր շունը, որ հաւատարմօրէն ընկերացեր
էր մեզի, հակառակ ոստիկաններու արգելքին,
ստիպուած եղանք անօթութենէ փրկելու համար,
Ակն ձգել: Պարան մը կապեցինք վիզը և տուինք

Թուրքի մը ձեռքը: Մարդը տոպրակէն երկու օ-
խայի չափ խնձոր տուաւ մեզի: Բայց կէսօրէ
վերջ չունը փախած և կրկին գտած էր մեզ: Ու-
քերնիս կը փաթթուէր, ձեռքերնիս կը լիզէր և
մեր քովէն չէր հեռանար: Երեկոյեան ուշ ատեն
Թուրքը կրկին եկաւ և տարաւ . . .

Յաջորդ օրը առաւօտեան կրկին ճամբայ
ինկանք: Երկու Թուրքեր բռներ էին ճինկիւռենց
Սարգիսը և չէին ձգեր, որ միանայ կարաւանին:
Մայրը կուլար ու կ'ողբար, կ'աղաչէր ու կը պա-
ղատէր, որ ազատ ձգեն իր տղան: Զգիտենք ի՞նչ
եղաւ Սարգիսը . . . Բայց ան երբեք չվերադար-
ձաւ այլևս:

Արցունք չէր մնացած մեր աչքերուն մէջ, որ
թափէինք և զովացնէինք մեր սրտերը: Վարժուեր
ու բթացեր էինք ցաւի, մրմուռի, սուգ ու շի-
ւանի բոլոր տեսակներուն: Կենդանի ուրուական-
ներու պէս, փոշոտ ու անծանօթ ճամբաներուն
էինք յանձնուած: Կեանքը բեռ մըն էր դարձած:

Քանի մը օր յետոյ հասանք Արաբկիր: Մեզ
տեղաւորեցին բացօթեայ արտի մը մէջ: Հոն գը-
տանք Ազպտեբցի հիւանդ հայրենակից մը, որ
կարաւանէն ետ էր մնացած: Անկէ իմացանք, որ
Անդրէասի շրջանի հայ գիւղերու բոլոր կարա-
ւանները այդտեղէն էին անցեր: Իսկոյն մեր կա-
րաւանին շուրջը դիրք բռնեցին Թուրք ու քիւրտ
վաճառորդները: Հաց, մածուն, իւղ, պանիր ևլն.

բերած էին ծախելու: Դրամ ունեցողը կը գնէր,
չունեցողը խոտ կ'ուտէր . . .

Խորտ ու բորտ ճամբաներէ անցնելով հա-
սանք Գրըք-Կէօզ, Մալաթիոյ մօտերը: Գիշեր մը
հող լուսցնելէ վերջ առաւօտեան կանուխ ճամ-
բայ հանեցին մեզ դէպի Փոլնճըլար:

Փոլնճըլարը լեցուած էր հայ կարաւաններով:
Ամէն կողմ լաց ու արցունք էր: Մահուան դողը
բռնած էր ամէնքին: Հինգ-տասը վայրկեան հեռու
Գանլը-Տէրէի սարսափը կար մեր առջև: Մե-
բաստիոյ, Սամսոնի, Կիրասոնի և Ակնի կարա-
ւաններուն մեծ մասը այդ ձորին մէջ խողխող-
ուած էին և անկէ անդին շատ քիչերն էին ազատ-
ուած: Արդ, պարզ էր, որ մենք ալ քիչ վերջը
նոյն բախտին պիտի ենթարկուէինք: Որոշուեցաւ
կաշառել Փոլնճըլարի միւտիւրը և 8 օր պայ-
մանաժամ առնել: Անկէ վերջ «Աստուած մեծ է»
կ'ըսէինք . . . Քսան ոսկի հաւաքեցինք և տուինք
միւտիւրին: Մեր վերջին յոյսն ու հարստութիւնն
էր ատիկա: Ութ օր պայմանաժամ ստացանք և
ինչպէ՞ս կ'ուզէինք որ շվերջանան այդ օրերը:

Ամէն օր նոր-նոր կարաւաններ կուգային:

Օր մը լուր տարածուեցաւ թէ բոլոր հայ
մանուկները պիտի հաւաքեն և դպրոց դնեն:
Պարզ էր, որ կրօնափոխ պիտի ընէին և ապագայ
Թուրքեր պատրաստէին . . .

Խուսմբ մը մանուկներ հաւաքուած գացինք

մեր քահանան տեսնելու:

— Տէր հայր, ըսէք Աստծու սիրոյն, մե՛ղք գործած կ'ըլլանք, եթէ մահմետականութիւնն ընդունինք և մահէ ազատինք . . .

— Զաւակներս, ըսաւ քահանան արցունքոտ աչքերով, կեանքը քաղցր է, անոնք որ յոյս ունին թէ կրնան ազատիլ, թող երթան . . .

Յաջորդ օրը մանչ ու աղջիկ հաւաքուած գացինք միւտիւրը տեսնելու: Հոն թրքախօս կաթուղիկ հայ կին մը կար, որ սպասաւորութիւն կ'ընէր: Անոր հարցուցինք թէ ճիշդ է մանուկներու հաւաքման լուրը:

— Այ՛ո, ճիշդ է, մինչև 14 տարեկանները պիտի հաւաքեն, ըսաւ հայ կինը:

Վերադարձանք կրկին մերոնց քով:

Քիչ վերջ գազան ոստիկան մը, հաստ փայտ մը ձեռքին եկաւ կեցաւ մեր կարաւանին գլուխը:

— Շո՛ւտ, պատրաստուեցէ՛ք, պիտի երթաք, ըսաւ:

Փօլիս Մկրտիչը իսկոյն միւտիւրի արտօնութեան թուղթը ցոյց տուաւ, բայց թուրք ոստիկանը ոչ միայն լսել չուզեց, այլև գաւազանի հարուածներուն տակ զիտապաստ գետին ձգեց Փօլիս Մկրտիչը: Քահանան նոյնպէս աղաչեց — պաղատեց: Ան ալ նոյն տխուր բախտին արժանացաւ և անխղճօրէն գանաւորութեցաւ: Լաց ու

էոծի և մահացու հարուածներու տակ մեզ ճամբայ հանեց:

*
*
*

Քսան — քսանըհինգ մանուկներ, ոստիկանի հարուածներէն սարսափահար, փախանք և եկանք միւտիւրի տան մօտերը: Չէինք մտածեր թէ ի՛նչ կ'ընենք: Վախը և ապրելու բնագղը մեզ բաժներ էր մեր ծնողական գորովէն: Հեռուէն կը լսէինք մեր խելակորոյս մայրերու սրտաճմլիկ աղաղակները. — Զաւակներս, զաւակներս . . . Եւ մենք ալ լալով կ'արձագանգէինք անոնց. — Մայրի՛կ, մայրի՛կ . . . Կարաւանն անհետացաւ ձեծի տակ: Այլևս բաժնուած էինք մեր հարազատներէն: Որք էինք մնացած: Ծառերու շուքին տակ, երկչոտ եղնիկներու պէս իրարու քով եկած միաբերան կը հեծկլտայինք ու բարձրաձայն կուլայինք: Աշխարհը մեր գլխուն էր փլած: Անճար ու անգօր էինք ոճրագործներու անգթութեան հանդէպ: Ի՛նչ պիտի ըլլայ մեր վիճակը: Մանկական ուղեղով խորհեցանք և ելք մը գտանք: Գացինք միւտիւրի սպասաւոր հայ կինը գտանք և խնդրեցինք, որ միւտիւրը մեզ որբանոց դնէ: «Անհոգ եղէք» ըսելով հեռացաւ մեզմէ: Օրը իրիկուն եղաւ և մենք անհամբեր լուրի մը կը սպասէինք: Եւ անա, ձեռքը ծրար մը միւտիւրին սպասաւոր հայ կինն եկաւ: Ուտելիք բաժնեց ամէնքիս, յուսադրեց, սիրտ տուաւ ու գնաց: Քիչ վերջը երկու թուր-

քեր հսկայ սե կապերտ մը բերին, որպէսզի վեր-
մակի տեղ գործածենք: Կը կռահէինք թէ ասոնք
արդէն նախնական նշաններն են մեզմով հետա-
քըրքըրուելու և որբանոցի մը մէջ տեղաւորելու:
Աւելի յանդուգն եղանք և երկու հոգով գացինք
միւտիւրը տեսնելու և խնդրելու որ մեզի շուտ
դրկէ: Զաւակնե՛րս, ըսաւ, երբ որ Սեբաստիոյ
կարաւանը գայ, անոնց կառքերը պիտի առնեմ և
ձեզի Մալաթիա դրկեմ: Շնորհակալութիւն յայտ-
նելով դուրս ելանք: Ո՛ւր պիտի երթայինք, չգի-
տէինք: Որոշ կայան մը չունէինք: Թափառական
էինք: Խմբով ասդին-անդին կարաւաններուն մէջ
կ'երթայինք և մեր վիճակի մասին կը խօսէինք:
Յանկարծ տեսանք Զիւ Գրիգորին աղջիկը, որ
վագելով դէպի մեզ եկաւ: Կարօտով իր շուրջն
հաւաքուած սկսանք պատմել մեր քաջածները:
Ինք ալ պատմեց մեր ծնողներու և իր արկածա-
լից փախուստի մասին: Ինծի ըսաւ թէ մայրդ
ոստիկանին դրամ պիտի կերցնէր և վերադառնար:
Աւա՛ղ, երկար օրեր սպասեցի մայրիկիս գալստ-
եան և ան երբեք չվերադարձաւ:

Ութ օր ֆորնճըլար մնալէ և երկար սպա-
սումներէ վերջ, Սեբաստիոյ կարաւանն եկաւ:
Բոլոր կառքերը խիցին անոնց ձեռքէն: Երկու
ոստիկաններ մեզի բեռն պէս լեցուցին սայլե-
րուն վրայ և ահա ճամբայ ելանք դէպի Մալա-
թիա: Զօրանոցներու առջև սայլերը կեցան: Մենք
ալ իջանք և կառավարչատուն գացինք: Ոստիկան

մը եկաւ և սկսաւ հասակաւորները դատել: Քանի
մը հոգի առջևը խառնած բանտ առաջնորդեց:
Ասոնց մէջ էին եղբայրս Շապուհը, Սողոմոն Բա-
թիկեանը և ուրիշներ: Մեզ ալ առաջնորդեցին
ուրիշ տեղ մը: Ուշ ատեն հաց բերին և կերակը-
քեցին մեզ: Յոգնած ու դադրած էինք, իսկոյն
պառկեցանք պարտէզի մը մէջ:

Առաւօտուն արթնցանք: Սրեկ տաք շողերը
ինկած էին մեր վրան: Մալաթիոյ կարգ մը հայ
ընտանիքներ տակաւին չէին գաղթած: Ծանօթա-
ցանք ու պատմեցինք մեր գլխուն եկածները:
Մեզի ուտելիք ու հագուստ կուտային և տխուր-
տրտում կը հեռանային մեր քովէն: Այդտեղէն
մեզի Տաշ-Քիլիսէի դպրոցը տարին: Հոն մօլեռանդ
թուրք մը մեզի թրքական աղօթքներ կը սորվեց-
նէր և շատ խիստ կը վարուէր: Թութակի պէս
թրքական աղօթքներ ու երգեր գոց ըրինք, առանց
բան մը հասկնալու: Երբոր թուրքը դպրոցէն դուրս
կ'ելլէր, մենք ալ խմբով հայկական թաղերը կ'եր-
թայինք:

Օր մը պատահաբար Մալաթիոյ զօրանոցնե-
րուն կողմը հանդիպեցանք մեր երկրացիներուն:
Գառնիկ Գալայճեան, հացագործ Նշանին տղան և
ուրիշներ եկած էին հոն Սվազ փոխադրելու հա-
մար հայ կարաւաններու թողուցած կառքերը:
Սօսեցանք և պայմանաւորուեցանք որ իրենց հետ
մենք ալ Սվազ երթանք: Ոստիկաններու հսկողու-
թեան տակ կառքերը ճամբայ ելան որոշուած օրը:

Մենք ալ դարձեալ փախանք և նետուեցանք կառ-
քերուն վրայ: Եղբօրմէս բաժնուեցայ աւամայ և
անոր մասին կը մտածէի:

Հասանք Գրք-Կէօզ: Կէս գիշերին ճամբայ
ելանք Հասան-Պատրիկի անշրդի դաշտը գիշերով
կտրելու համար: Եղները յոգնած էին: Մէկ-եր-
կուքը հարկադրուեցանք լքելու: Հասանք Հէքիմ-
իւան: Այստեղէն մեզի կրկին ետ դարձուցին . . .
Այս անգամ հայ կարաւաններու հսկայ բազմու-
թեան հետ Հասան-Պատրիկի դաշտը կտրեցինք
անասելի նեղութիւններով: Ծարաւէն կը մա-
րէինք: Երբ Գրք-Կէօզ հասանք, թափուեցանք
գետին վրայ . . .

Մալաթիայէն եկած խումբ մը պաշտօնեաներ
կարաւանը պաշարեցին և սկսան մէկիկ-մէկիկ
խուզարկել: Ամասիոյ և Սամսոնի կարաւաններն
էին: Ամէն ինչ խլեցին անոնց ձեռքէն: Կարաւանը
երբ Մալաթիոյ մօտեցաւ, մենք 15 որբեր անկէ
բաժնուեցանք և գացինք ոստիկանապետը գտանք:

— Չափուշ էֆէնտի, ըսինք, կառավարու-
թեան կառքերը Հէքիմ-իւան տարինք և հիմա պէտք
է վերադառնանք կրկին Մալաթիոյ որբանոցը,
սակայն ճամբան չենք գիտեր, կը խնդրենք որ
ցոյց տաք:

Չափուշը մեզի ճամբան ցոյց տուաւ և գա-
ցինք որբանոց: Հոն, ի մեծ ուրախութիւն, եղբայ-
րըս գտայ, որ բանտարկուած էր:

Որբերու վիճակը օրէ օր կը վատանար: Հի-
ւանդութիւնները սկսան բոյն դնել: Իրարու ետեւ
անտէր-անտիրակտն կը մեռնէին: Հազիւ հազ
փոս մը կը փորէինք ու հողը վրան կուտայինք:

Անկարելի էր ամէնքին հասնիլ . . . Ստիպ-
ուած կ'ըլլայինք դիակներու ոտքերէն բռնել ու
քաշելով տանիլ տեղ մը և հողը վրան տալ . . .
Շունները կը հանէին դիակները և կը փարատէին . . .
Տասն և հինգ օրուայ ընթացքին այդ շուներուն
թիւը բազմապատկուեցաւ: Մէկ ու կէս ամիս
յետոյ հարիւրի հասաւ շուներու թիւը և երբ սկսան
կատողիլ, այս անգամ անկաբելի կը դառնար այդ
կողմերէն մարդ անցնիլ, որովհետեւ վրանին կը
յարձակէին: Բանի մը օր յետոյ, կառավարու-
թիւնը հրամայեց թունաւորել: Եւ Մալաթիայի
բոլոր շուները թունաւորեցին: Աշնան դէմ մի-
նակ որբանոցներու մէջ մեռած որբերու ոսկոր-
ներն ու գանկերը անհաշուելի էին: :

* * *

Որբերս վաճառքի էին հանած . . .

Օրեր առաջ մունետիկը ձայնը գլուխը ձգած,
փողոցէ փողոց կանչեց.—

— Ո՛վ որ «հոգեզաւակ» կ'ուզէ, թող երթայ
որբանոց . . .

Կուգային իրարու ետեւ կը շարուէին որբա-

նոցի դրան առջև «հոգեգաւալ» ընտրելու համար...

Քրիստոնէութիւնն ու մահմետականութիւնը մեր մանուկ հոգիներուն վրայ իրարու կը բախէին: Հիւանդ ցեղ մը կ'ուզէր պատուաստել իր արիւնը մէկ ուրիշ ցեղի արիւնով:

Ընտրողը իրենք էին, իսկ ընտրուողը մենք: Անշուշտ չէինք կրնար որեւէ կերպ մեր նախասիրութիւններն արժեցնել և ըսել. — «Մահմէտին չեմ ուզեր Օսմանին կ'ուզեմ»: Պէտք է երթայինք առաջին ուզողին հետ, որովհետեւ եթէ չերթայինք դարանակալ մահը մեզ կը սպասէր:

Մէկիկ-մէկիկ ցրուեցան որբերը: Որքա՛ն ոճիրներ գործուեցան մութ անկիւններու մէջ և որքա՛ն որբեր անյայտացան:

Օր մըն ալ 70 որբեր կառքերը լեցուցին: Մեզի կը տանէին դէպի Աղճայ-Տաղ: Ուշ գիշերով հասանք Առդայ ըսուած գիւղաքաղաքը: Գոմի նմանող շէնքի մը մէջ տեղաւորեցին մեզ: Կը հօտէր ամէն կողմ: Օգը խեղդիչ էր: Շէնքը պատուհան չունէր: Մենք կը լողայինք կեղտին մէջ: Անկարելի էր քնել: Վերջապէս լուսցաւ: Ժողովուրդը գիտէր առաջուց, որ հայ որբեր են գալու և եկած խոնուած էր դրան առջև: Մէջերնիս մտած կ'ընտրէին... Կարծես շուկայի ապրանք ըլլայինք: Թուրք մըն ալ իմ թևէս բռնեց: Համաճայնեցայ. ու իր հետ տունը գացի: Պատմեցի անոր

որ փոքր եղբայր մը ունիմ և չեմ ուզեր անկէ բաժնուիլ: — Գնա՛ ան ալ հոս բեր, ըսաւ: Երկուքս ալ մնացինք իր քով: Մէկս ոչխար կ'արածէինք, միւսս ալ գառ: Քանի մը օր վերջ մեզ գիւղ մը յրկեց, իր աներձագին քով: Տան տղամարդոց մէկը զինուոր գացած էր, մէկն ալ շուտով պիտի երթար: Մեզ լաւ ընդունեցին: Լուացին, մաքրեցին և կերակուր տուին: Յաջորդ օրը աղայիս հետ արտ վարելու գացի: Եղբայրս ալ գիւղի մօտակայ մարգագետիններուն վրայ գառները կ'արածէր: Այսպէս քանի մը օր շարունակուեցաւ: Անգամ մըն ալ արտէն վերագարձայ կէսօրին ճաշելու համար և տեսայ որ եղբայրս գառ արածելու չէր գացած: Հանրմա ըսաւ թէ չուզեր երթալ և չգիտեմ պատճառը:

Մայրենի լեզուով ցած ձայնով հարցուցի թէ ինչո՞ւ չուզեր երթալ: Լալով պատասխանեց թէ թուրք լակոտները իրեն նեղութիւն կուտան, հօրս և մօրս սպանութեան մասին կը հարցնեն, կը ծաղրեն ու կը հայհոյեն... Ինձ ալ յուզումը խեղդեց: Ի՛նչ էր մեր կեանքը: Օտարի դռներն էինք մնացած, վիզերնիս ծուռ, աչքերնիս արցունք: Միտքըս դրի փախչիլ, բայց ո՞ւր... Մեր տան դիմաց կին մը կար, որ ամէն օր ջուր բերելու կ'երթար: Իր տարազին տակ դժուար էր գուշակել թէ ո՞վ էր: Օր մը աղբիւրին գլուխը կրկին հանդիպեցայ: Կուժին մէկը լեցուցած, միւսն ալ կը պատրաստուէր լեցնելու: Ակնարկ մը նետեց վրաս: Սար-

սուռ մը անցաւ: Յեղին արիւնն էր որ կը խօսէր: Յանկարծ հարցուց ինծի թէ Հա՞յ եմ: Այո՛, ըսի: Թախծոտ հառաչ մը քաշեց և սկսանք հայերէն խօսիլ . . . Պատմեց իր տառապանքն ու գերու-
թիւնը, ես ալ մեր ողբերգութիւնը պատմեցի: Անկէ վերջ, ամէն օր, ծածուկ, բան մը կը բերէր ուտելու համար: Հովիւ էի դարձած այլևս և բաց դաշտերուն ու սարերուն վրայ ոչխար կ'արածէի: Սուլթան-Սուլի երկայնքին բազմաթիւ գիւղեր կա-
յին: Դաշտերու կանանչ խոտերն ու բուրումնաւէտ ծաղիկները իմ ալեկոծ հոգին կը թարմացնէին: Մօտակայ գիւղի մը հովիւներէն մէկը իմացեր էր որ ես հայ եմ: Երբ կը հանդիպէինք քար կը նե-
տէր ինձ և կը հայհոյէր: Բողոքեցի իմ տիրոջը: Քանի մը օր հանդարտեցաւ, բայց կրկին վերսկսաւ իր հայհուհները: Ամէն բան աչքս առած, դաւա-
զանս քաշեցի և ուղեցի գլխուն իջեցնել: Յան-
կարծ փոխուեցաւ: Սկսաւ աղաչել ու պաղատիլ: Ալ անգամ մըն ալ չերեցաւ իմ կողմը:

Առաւօտ մը, երբ ոչխարի հօտը դաշտ կը տանէի, դրացի հայ կինը մօտեցաւ գաղտնի և ըսաւ.

— Եկուր փախչինք Մալաթիա, դուն ալ կ'ազատիս ես ալ:

Մերժեցի: Որովհետեւ մեր փախուստը շատ վտանգաւոր էր: Եւ յետոյ եղբայրս չէի կրնար անպաշտպան ձգել:

Աղաս զօրակոչի ենթարկուեցաւ: Ձի մը գնեց և բեռնատար արձանագրուեցաւ: Խարբերդ գին-
ուորական պարէն կը փոխադրէր: Հոն ազգական-
ներ և քոյր մը ունէր: Օր մը քրոջ մահուան լուրն եկաւ: Ինծի համոզեց որ Խարբերդ երթամ ջորե-
պաններուն հետ և իր քրոջ տան մէջ ծառայեմ: Համաձայնեցայ: Ծամբայ ելանք: Եփրատը կրկին երեցաւ: Տխուր յիշողութիւններ պաշարեցին ինձ: Իզօլու եկանք, անկէ Քէօմիւր-Խան, Խարբերդ-
(Օվասի և ապա քաղաքը՝ Խարբերդ: Մեր բեռները կշռեցին և հրամայեցին վերադառնալ: Երեք օրէն Մալաթիա հասանք: Ձիերը քննեցին և մեր ձին հիւանդ գտան: Աղաս ուրիշ ձի մը գնեց: Ատրեա-
մանէն պէտք էր ցորեն բերէինք Մալաթիա: Որո-
շումը գործադրեցինք: Այս անգամ ալ Ատրեա-
մանէն անդին ղրկեցին ուրիշ պահեստներ փո-
խադրելու: Անցանք Սամսատ գետը: Ձորերու անտառներու, լեռներու և դաշտերու մէջէն ճամ-
բան գալարապտոյտ կ'իջնէր ու կը բարձրանար: Հասանք Փէօթիւրկի, Հաճի Պէտիր աղային գիւղը: Աղայիս քրոջ մէկը գիւղի միւստիւրին կինն էր: Մեզ լաւ հիւրասիրեցին: Յորենի հսկայ հորերը բացուեցան: Բեռքանք պարէնը և ճամբայ ելանք: Մտանք ուրիշ ցեղապետի մը սահմանին մէջ: Հասանք Սիւրկիւ և մեր պարէնը յանձնեցինք:

Սիւրկիւ դարձած էր կեդրոնական պահեստ մի:

Մեր կարաւանը վերադարձաւ դէպի Մա-

լաթիա— Խարբերդ: Անկէ մեր կարաւանը ուղ-
ղուեցաւ դէպի տիրոջ գիւղը: Աղաս շատ ու-
րախացաւ: Կը կարծէին թէ ձիով միասին փա-
խած եմ:

Այդ օրերուն, կառավարական հրահանգով
երկրագործական մարմին մը կազմուեցաւ, որ-
պէսզի անտէր ձգուած հսկայ տարածութեամբ
հողերը մշակուին և զինուորական պէտքերուն
գոհացում տրուին: Աղաս ձգեց ջորեպանութիւնը
և հողագործ արձանագրուեցաւ: Ինք կառավա-
րութեան համար կ'աշխատէր, ես ալ իրեն համար:
Ամբողջ տան հողը ինկած էր վրաս: Եղբայրս ալ
մօտակայ գիւղ մը թուրքի մը մօտ դրուած էր:

Անցաւ մէկ ու կէս տարի: Աղայիս աստղը
թեքեցաւ: Կինը ծանր հիւանդութենէ մը վերջ
մեռաւ: Այս գիւղին Միւզէվիւրի մէջ կային նաև
հայ աղջիկ մը՝ Մալաթիայէն և Սեբաստիոյ Յաղթ
գիւղէն Յակոբ անունով տղայ մը:

Օր մը հացկերոյթ մը տրուեցաւ ի պատիւ
այս երկրագործական մարմնին: Ես ալ սեղանին
կը սպասարկէի: Իմ թուրքերէն մաքուր խօսիլը
զարմացուց տեղւոյն միւտիւրը և ինձ հարցու-
փորձ ըրաւ: Այս միւտիւրը երգումցի թուրք
զաղթականներէն ծառայ մը ունէր որ շուտով,
նոր կարգադրութեան մը համաձայն, պիտի վե-
րադառնար:

Քանի մը օր վերջ, երբ թուրք մուհաճիրները

կը վերադառնան, միւտիւրը կը կանչէ իմ աղային
և պահանջ կը դնէ որ, ես իր քով ծառայեմ: Ի
հարկէ աղաս չէր կրնար ընդդիմանալ: Եկաւ և
սկսաւ ինձ համոզել: Առանց այլևայլի համակեր-
պեցայ իմ նոր բախտին և ընդունեցի առաջարկը:
Գացի միւտիւրին քով: Անմիջապէս քիւրտի հա-
գուստներս փոխել տուաւ: Հիմա ալ դարձայ
թուրք մը: Միւտիւրի հրահանգով շուկայէն ամէն
օր գնումներ կ'ընէի և հաշիւ կը ներկայացնէի:
Երբ տեսաւ իմ հաւատարմութիւնը ըսաւ թէ այլևս
պէտք չկայ հաշիւ բռնելու, ուզածիդ չափ ծախսէ,
պակասն ալ ուզէ: Միւտիւրը ամէն կողմէ կա-
շառք կը ստանար: Իւզ, պանիր, ցորեն ամէն ինչ,
ամէն կողմէ կուգար: Հանգիստ էի և ուտելիքը
առատ: Մալաթիոյ շուկային մէջ հանդիպեցայ
Նազարէթ Եղիկեանին և Սուրէն Կիւրճիւքեանին:
Ամէն անգամ իրարմէ դժուարաւ կը բաժնուէինք:
Մերթ ընդ մերթ Մալաթիա ալ կ'երթայի: Ինչպէս
և չէի մոռնար յաճախելի այցելել, մօտակայ
գիւղը, իմ փոքր եղբօրը: Իրիկուն մը, միւտիւրը
ինձ ջրաղաց ուղարկեց ցորեն աղալու: Գիշերը
հոն մնացի: Առաւօտ մէկը եկաւ և ըսաւ թէ
միւտիւրը յանկարծամահ եղած է: Չէի հաւատար:
Տուն գացի և իրագեկ եղայ: Անմիջապէս հեռա-
գրեցի իր ազգականներուն, որ գան: Իր քարտու-
ղարը տեսայ և յայտնեցի, որ այլևս իմ մնալը
աւելորդ է հոս, թոյլ տուէք եղբօրս քով երթամ:
Ան չձգեց զիս և ըսաւ թէ նոր միւտիւրը քեզի

պէս մէկու մը պէտք պիտի ունենայ: Տասնհինգ օրէն եկաւ նոր միւտիւրը: Բաղդատաբար աւելի ճարպիկ էր և արթուն: Ասոր հետ ալ վարժուեցայ: Շուտով աս ալ սկսաւ կաշառակերութեան... Իր հետ ձիով կը պտըտէի գիւղերը և եկած կաշառքները կ'արձանագրէի: Ատկէ զատ իմ պաշտօնս էր գրասենեակը մաքրել, կառավարչատուն երթալ թուղթ ու տետրակ ստորագրել տալու և նամակներ ու յանձնարարականներ իրենց հասցէին հասցընելու:

Օր մըն ալ միւտիւրը խորհրդաւոր ձեով ըսաւ թէ Ռուսերը Երզնկա եկած են և հաւանօրէն այս կողմերն ալ գնան: Կը յուսամ թէ մեզի կը պաշտպանեն...

Ուրիշ լուր մըն ալ կը շրջէր թէ Անգլիացիները արդէն Սվազ եկած են... Իսկ ամէնէն կաւորը — Թուրքերը կը փսփսային թէ Անդրանիկ փաշան յարձակում գործած է և այս կողմերը պիտի գրաւէ...

Այս բոլորէն այն կ'եղրակացնէինք, որ բաներ մը կը դառնայ և մեր փրկութեան օրերը կը մօտենան...

Անդրէաս վերադառնալու միտքը ինձ հանգիստ չէր ձգեր: Որոշեցի նամակ մը գրել Շապուհ եղբօրս, յուսալով թէ ողջ ըլլալու է և Սվազ կամ Անդրէաս կը գտնուի: Նամակս զրկեցի: Օրեր յետոյ Մալաթիոյ միւթէսարիֆը ինծի կանչեց: Ա-

դաս՝ միւտիւրը, չէր ձգեր և կը խրատէր, որ ըսեմ թէ տեղէս շատ գոհ եմ և որեւէ տեղ չեմ ուզեր երթալ: Ներկայացայ միւթէսարիֆին: Քննեց թուղթերս և յանձնարարեց գօմիսէրին, որ հարկ եղածը ընէ: Երկշոտ կերպով պատասխանեցի ես տեղէս գոհ եմ և ինձ ուրիշ տեղ մի զրկէք... Պոռաց վրաս... Դուրս ելայ: Կէս օր էր: Շուկայ իջայ ճաշելու: Պատահաբար հանդիպեցայ Սուրէն Կիւրճիւքեանին: Երկար-բարակ խօսեցանք: Բաժնուած պահուն յանկարծ Սուրէնը ըսաւ թէ Անգլիացիները հեռագիր մը եկած էր: Չգիտեմ բովանդակութիւնը: Հեռագիրը կը գտնուի աղայիս՝ գօմիսէրին քով: Միասին գացինք գօմիսէրին: Մաքր գգրողէն հանեց հեռագիրը և ըսաւ Շապուհ Քէֆէլեանը՝ Յարութիւն և Հայկազուն եղբայրները իր քով կ'ուզէ... Սիրտս ուրախութենէն կը պայթէր:

— Գնա՛ եղբայրդ ալ բեր, ըսաւ գօմիսէրը, ձեր ճամբու ծախքը կուտամ. ելէք գացէք...

Կայծակի արագութեամբ Առդայ միւտիւրին գացի: Հաղորդեցի լուրը: Ծերուկը տխուր կերպով ըսաւ.

— Գնա՛ զաւակս, Աստուած քեզ հետ:

Ճամբու պաշար տուաւ, համբուրեց և շնորհակալութիւն յայտնեց և «հէլալ ըլլայ կերած խմածդ» ըսաւ:

Անմիջապէս գացի եղբօրս գիւղը: Դաշտն էր,

ոչխար կ'արածէր: Երբ հեռուէն զիս տեսաւ վազեց ու փաթթուեցաւ: Հաղորդեցի ուրախ լուրը: Ճամբայ ելանք Սուլթան Սուլի ակերէն և հասանք Մալաթիա: Գոմիսէրին ներկայացանք, ան ալ մեզ յանձնեց որբահաւաք Կարապետ աղային: Կարապետ աղան որբերու «հայրիկ»ն էր դարձած: Ան զիտէր հեռագրի պատմութիւնը և մեր ծննդավայր վերադառնալու փափաքը: Մակայն կը կասկածէր, որ մեր նպատակին չի հասած սպաննուէինք: Տակաւին վստահութիւն չկար: Մեզ Տաշ-Քիլիսէի մօտ որբանոց մը դրաւ: Ամէն օր որբեր կուգային: Կարապետ աղան կ'երթար պոռալով - գոռալով թուրքերուն տուներէն հայ որբերը կը հանէր և որբանոց կը բերէր: Միւթէսարիֆը կը սլաշտպանէր զինք: Ամբողջ որբերը, Մալաթիոյ շրջանի բոլոր հայերը երախտագիտութեամբ պիտի յիշեն այս հայրենատէր, կորովի, խիզախ և յանդուգն Հայր, որ մահը աչքը առած, թուրք ու քիւրտ հարէմներէն-ազարակներէն ու խաներէն դուրս կը բերէր ցեղին խլեակները:

Որբերու թիւը օրէ օր կը շատնար: Մայրենի բարբառը, թուրքերէնին հետ խառն, կը հնչէր ամէնքին մանուկ շրթունքներէն: Իրարու քով կը հաւաքուէինք, հարց ու փորձ կ'ընէինք և հայրենակցական խմբակներ կը կազմէինք: Անդրէասի շրջանէն վեց հոգի էինք, իսկ Սեբաստիոյ նահանգէն կային շուրջ 45 որբեր: Մեր որբանոցը դարձած էր ուրախութեան և արցունքի կայան

մը: Վերապրող հայեր, զանազան վայրերէ կուգային իրենց կորուստները փնտռելու: Շատ յուզիչ տեսարաններ կը պարզուէին: Մէկը իր քոյրը կը գտնէր, միւսը իր զաւակը:

Օրերը կ'անցնէին և մենք տակաւին չէինք կրնար որևէ վճիռ տալ: Ամէն անգամ երբ կը զիմէինք «Որբերու Հայրիկին», մեզ միշտ կը համոզէր և թոյլ չէր տար, որ մեկնէինք: Հայ կառապանի մը միջոցով, եղբօրմէս կրկին նամակ առի: Կը գրէր — «Մի կենաք շուտով եկէք, երեք եղբայր ձեռք ձեռքի տուած պէտք է վերստին կանգնէինք մեր հայրենի աւերակ օճախը»: Ամէն մէկ բառը այնքան ուժեղ և այնքան հմայիչ կը հնչէր ականջիս, որ յուզումը կը խեղդէր զիս: Վճռեցինք ամէն գնով մեկնիլ և ժամ առաջ մեր սիրելիներն ու հայրենիքը տեսնել: Սեբաստացի որբերս հաւաքուեցանք և որոշեցինք անպայման մեկնիլ: Սկսանք դիմումներ կատարել ալ ու ձախ: Վերջապէս «Հայրիկ»ը այս անգամ թուլատրեց մեզ մեկնիլ: Մեզմէ առաջ Սվազի նահանգի որբերէն խումբ մը արդէն մեկնեցաւ: Անոնց մէջ էին Տիկ. Ա. Գալայճեան, Հմայեակ և Արսէն Գալայճեան և ուրիշ 10-15 որբեր: Կարգը եկած էր մեզի: Քառասուն հինգ հոգի էինք: Երկու մէծիտ ճամբու ծախք տուին, ինչպէս նաև տրեխներ, հագուստեղէն ու սնունդ: Ոստիկան մըն ալ մեր վրայ վերակացու կարգեցին: Մնաք բարի ըսինք մեր տառապանքի ընկերներուն: Որբանոցին մէջ

լացն ու կոծը բռնած էր: Մէկ ընտանիքի դաւակ-
ներ դարձած էինք: Մնացողները աղիողորմ կ'ը-
սէին՝ «Մի՛ մոռնաք մեզ . . . »:

Ճամբայ ելանք: Կրակ ու բոց կը քալենք:
Ծննդավայրի և սիրելիներու սէրը մեզի թևեր է
տուած: Հասանք Գրք-Կէօղ: Ծառերու շուքին
տակ նստանք ու հանգստացանք: Տղոց մէկ մասը
ցրուեցաւ: Ասդին-անդին փնտռելով իրար գտանք,
հաւաքուեցանք և շարունակեցինք մեր ճամբան:
Հիւանդ ընկերներ ալ ունէինք: Որոնց համար էշեր
գնեցինք և ետ վերադարձուցինք դէպի որբա-
նոց:

Եղբայրս ալ անոնց հետ էր:

Առաւօտ մթնշաղին Գրք-Կէօղէն մեկնեցանք
և հասանք Հասան-Պատրիկ: Այնտեղէն Հէքիմ-Խան,
Հասան-Չէլէպի, Ծակ-Բար և ապա Ղանդալ եկանք:
Ճամբաները գրեթէ ծանօթ էին: Հայ կարաւան-
ներու մեծագոյն մասը այստեղերէն էր անցած:
Ղանդալի մէջ հայ մը, արդէն իսլամացած և փաթ-
թոցաւոր, մեզ լաւ մը հիւրասիրեց: Ղանդալէն
անցանք Ուլաղ և այնտեղէն ուղղուեցանք դէպի
Գարտաշար: Ճամբուն վրայ տեսանք նամակա-
տար կառք մը և գետին փռուած երկու երիտա-
սարդներու դիակներ: Սարսափը պատեց մեզ: Կառա
վարութեաններէյայացուցիչները քննութեան եկած
էին: Մենք ալ թուրքերէն խօսելով անցանք այդ
վտանգաւոր տեղէն և հասանք վերջապէս Սվազ:
Ներկայացանք Միս Մէյրի Կրէֆլմին: Որբերէն

ամանք հոս ցրուեցան: Մէկ մասը իր ազգական-
ները գտաւ, մէկ մասը իր ծննդավայրը մեկնեցաւ
և փոքր մաս մըն ալ որբանոց մտաւ: Ես ալ
տասնըհինգ օր մնացի Տիկ. Իսկուհի Էնֆիէճեանի՝
հօրս մօրեղբօր կնոջ քով: Սվազէն կառք մը վար-
ձեցինք ու ճամբայ ելանք դէպի Անդրէաս . . .

Հասանք Ղարա-Պայիրի գաղաթը: Ճամբան
օձապտոյա, լեռան կողերուն փաթթուած վար
կ'իջնէ: Եկանք այնտեղ, ուր հայրս խողխողուած
էր իր հինգ ընկերներուն հետ: Ծունկերս դողալ
սկսան: Սիրտս լեցուեցաւ: Արցունքը խեղդեց
զիս: Վշտի ծանրութենէն կը դիմէի մեր ծանօթ
լեռներուն ու դաշտերուն, գետերուն ու ձորերուն
և կը հարցնէի, — «Ո՞ւր են, ո՞ւր են մեր հարա-
գատները» . . .

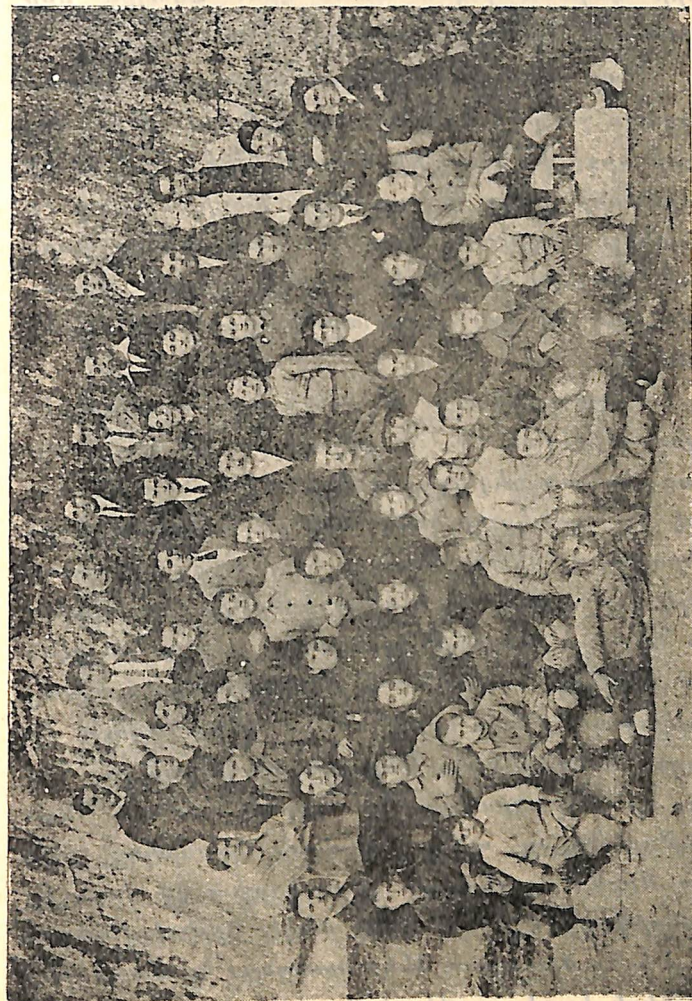
Կառքը կը յառաջանար: Ընկերս ինձմէ բաժ-
նուեցաւ: Մնացի մինակ: Անօթի էի, ուտելիք
չկար: Տէկիրմէն-Տաշ ըսուած յոյն գիւղը մտայ և
առաջին հանդիպած դուռը զարկի: Պնակ մը մա-
ծուն գնեցի և կերայ: Քիչ մը շունչ եկաւ վրաս:
Ամբողջ ուժովս կը քալէի: Վերջապէս մտայ Ան-
դրէասի լայն պողոտան: Արդէն թրքական թաղն
էի: Մէհմետ Ալի տան քով երեք թուրք գաղան-
ներ կեցած էին: Անոնց քովէն անցայ և բարեկեցի:
Մէկը հարցուց ինձ — «Ո՞վ ես և ո՞ւր կ'եր-
թաս»:

— Շապուհի եղբայրն եմ, ըսի:

Աստուծոյ մէկը Զուռնաճի Հասանն էր, որ կը ճանչնար մեզ: Իր ընկերներուն բացատրեց թէ նպարտւածառ Քէֆէլեանի տղաքն ենք: Հայհոյեցին և ըսին, «Աստուծոյ արմատը փոխանակ չորնալու երեք եղբայրն ալ ողջ են մնացեր»... Վախէս առի քալեցի և քանի կը հեռանայի ետևս կը նայէի... Բաղնիքին քովէն անցայ, Շէվքէթ էֆէնտիի պանդոկին առջևէն ուղղակի դէպի Գաղինոն: Եղբայրս Շապուհը հոն կեցած էր: Յանկարծակիի եկաւ: Փաթթուեցանք իրար... Թաղին մէջ լուրը տարածուեցաւ: Անոնք որ ողջ էին մնացեր եկան տեսութեան:

Անդրէասը կիսաւերակ վիճակ մը ունէր: Հայոց վարի թաղը բոլորովին աւերակ էր: Քար քարի վրայ չէր մնացած: Ծամբաները զոցուեր և չէնքերը քանդուէր էին: Վայրի խոտեր էին բուսած... Թրքական տուներէն դէպի հայոց թաղը ձգուած սահմանին վրայ կային քանի մը կիսաքանդ տուներ,— Պարոնենց Արթինի, Ատոմեան Արմենակի, մեր տունը, Օղուլ Պապուն, Գոգման Մինասի, Փապուճեան Նշանի, Շէկ-Մաթոսեանի, Պաշտպէտյիւքեանի, Մուպայաճեան Գառնիկի, Հէքիմեան Մարտիրոսի, Սահակ աղայի և Սուքիկեան Տիգրանի: Իսկ... Մնացածը աւերակ...

Եղբօրս հետ մտանք մեր տունը, այն տունը ուր ծնած էի, և ուր առաջին անգամ մանուկ շրթունքներս մայրենի լեզուն թօթովեցին... Սիւները, պատերը, քարերը, անկիւններն ու փո-

Ն. Գարաբնիսարի Անդրէասի եւ Երջանի ուրբեմն մաս մը Փորձուի մէջ, 1923ին:

սերը կարծես լեզու առած էին: Չկային մեր ծնողները: Այլևս մենք որբեր էինք . . .

Մալաթիա հիւանդ ձգած եղբայրս ալ վերադարձաւ շուտով և երեք եղբայրներս մեր հայրենի երգիքին տակ կը մտածէինք թէ ի՞նչ պիտի կարենանք ընել: Աշխատանքի մասին իզուր էր մտածել: Անդրէաս անշունչ դիակ մըն էր դարձած: Հայերս փուշի վրայ էինք նստած: Թրքական ջարդարար ախորժակները տակաւին վառ էին:

Զրկանքներէն ու անասելի տառապանքներէն այնքան մաշած էի, որ քիչ վերջը հիւանդացայ: Պառաւական դեղերը չօգնեցին հիւանդութեանս: Օրէ օր վիճակս կը ծանրանար: Զիս փոխադրեցին Սեբաստիոյ հիւանդանոցը: Տասնըհինգ օր պառկելէ վերջ, լաւացայ և դիմեցի Մսթըր Գասթըրին, որ Նիր-Իսթ-Ռիլիֆի արհեստանոցներու տնօրէնն էր: Վերջապէս ընդունուեցայ գիշերօթիկ և սկսայ կօշկակարութիւն սորվիլ: Մեր վերակացուն էր Պօղոս Օտապաշեան, Սեբաստացի բարեսիրտ հայ մը, որ եղբայրաբար կը վարուէր մեզի հետ: Մսթըր Ֆօքսը անոր օգնական նշանակեց յոյն մը: Որբերուս հետ ալ շատ կուպիտ կը վարուէր ամբերկացին: Դժգոհ էինք անկէ: Երթալով դժգոհութիւնը ծաւալուն ձևեր ստացաւ: Կը մտածէինք նոյնիսկ կուպիտ ուժի դիմել, եթէ ինքնաբերաբար չի հեռանար: Ինք ալ կը նախազգար վտանգը և գուցէ ատոր համար հեռացաւ որբանոցէն, բա-

Խումբ մը հայրենակիցներ, որոնք երկրորդ կարաւանին գաղթեցին Պոլիս 1922 ին. յետոյ ցրուեցան Քրասնա, Հ. Ամերիկայ եւ Հայաստան:

Չախէն աչ.— Յ. Ա. Քէժէեան, Ա. Բաքիկեան, Մ. Մերկեյեան, Ն. Եաղսանեան, Ռուբէն Շահնամեան:

րեբախտաբար:

Անդրէասէն Սվազ յաճախ եկող-գացողներ կ'ըլլային: Օր մըն ալ իմացայ, որ Պոլսոյ Շ. Գաւրահասարի և Անդրէասի շրջանի Հայրենակցական Միութիւնը ներկայացուցիչ մըն է զրկեր, 20-25 որբեր Պոլիս փոխադրելու համար: Անդրէաս մնացած եղբայրս միշտց մը կը գտնէ և անոնց հետ միասին կ'անցնի Պոլիս: Մնացածներուն համար Հայր. Միութեան ներկայացուցիչը խոստումներ կուտայ իր կարելին ընելու, զանոնք այդ դժոխքէն ազատելու համար:

Թուրքեյոյն պատերազմը սկսած էր արդէն: Սկսաւ լուր մը տարածուիլ, որ, վերապրող հայ բեկորներէն ալ զինուոր պիտի առնեն: Լուրը ճշդուեցաւ: Յունական դրօշը թուրք խուժանին կողմէ պատուուեցաւ և կոխկուտուեցաւ: Դիմում եղաւ Նիր-Իսթ-Րիլիֆի տնօրէնութեան չափահաս հայ որբերն ալ արձանագրելու: Եկան իշխանութեան ներկայացուցիչները մեզ շարք-շարք կեցուցին և հրահանգեցին որ կառավարչատուն երթանք: Մեր անոռնները արձանագրեցին որ ծննդեան վկայագիրներ տան: Կասկածելով որ թուրքը բնաւ լաւ բան չի կրնար ստածել մեր մասին, սխալ անոռններ տուինք և տարիքնիս ալ փոքրացուցինք: Միս Մարի կրէյֆըմ աղճատ թուրքերէնով մը սկսաւ զանգատիլ պաշտօնեային. թէ «Ի՞նչ կ'ընէք, չէ՞ք տեսներ որ ասոնց երեսը տակաւին գոյն չկայ, ամիսներով խոտ են կերած և

Որբեր և որբուհիներ Յունաստանէն, 1923 ին:

ուժ հունին: Ասոնք ի՞նչպէս զինուոր կրնան ըլ-
լալ: Դպրոց պէտք է ասոնց և ոչ թէ զօրանոց...»:
Սակայն ո՞վ կը լսէր . . . Մեր կէսէն աւելին զին-
ուոր արձանագրեցին: Ոմանք փախան, ի հարկէ,
բայց շատեր բռնի զինուոր տարին: Փախչողներէն
մէկն էր Սողոմոն Բաթիկեանը, որ քաղաքին մէջ
սենեակ մը վարձած կ'ապրէր, շնորհիւ Ամե-
րիկա գտնուած եղբօր օգնութեան: Երբ թուրք
պաշտօնեաները կրկին որբանոց եկան հասակա-
ւորները գտնելու, ես փախայ և ապաստանեցայ
Բաթիկեանին քով: Երկուքս ալ փախստական
էինք այժմ: Սակայն ապրելու համար անհրաժեշտ
էր, որ գործ մը գտնէի: Փնտռելով, վերջապէս,
աշխատանք մը ճարեցի հայ համետաղործի մը
մօտ: Կ'աշխատէի օրն ի բուն չնչին վարձատրու-
թեան մը փոխարէն: Մերթ ընդ մերթ առիթ կ'ու-
նենայի տեսնել Անդրէասէն եկած թուրքեր,
որոնք ինծի կ'առաջարկէին վերադառնալ և տէր
կանգնիլ մեր ստացուածքին: «Ձեզի՛ ըլլայ, կ'ը-
սէի, կերէ՛ք և կշտացէ՛ք»:

Կացութիւնը օրէ օր կը վատթարանար: Ամե-
նուրեք հայ փախստականներ կը փնտռէին և Ձին-
ուորական Ատեանի առջև կը հանէին: Աննշան
յանցանք մը բաւական էր գնդակահարուելու հա-
մար: Մեր որբերէն ալ բռնուեցան և անխիղճօրէն
գնդակահարուեցան: «Ղանոն»ի զինուորները, դե-
ղին շղթայ մը իրենց վզին, ինկած էին Սվազի
փողոցները խուզարկութիւններ կատարելու հա-

Նկարում Պոլիս 1920 - 21 ին

Զ. Ա. Նատոյնը, Արշալիր Պարոնեան, Ն. Թօֆալ Եղիբեան. ոտքի վրայ, ձ. ա. Գ. Էնֆիլեան, Շ. Քէֆեյեան, Սե. Նէքէրիժ Մանուկեան, Ս. Գալայյան, Խ. Զարեան:

Պուլկարիոյ հայրենակիցներէն մաս մը:

մար: Բռնուած երիտասարդը ուղղակի բանտ կ'առաջնորդէին: Ես կրկին փախայ և բռնեցի Ս. Նշան վանքի ճամբան: Նպատակս էր Փաշին-Ֆապրիքան երթալ: Այդ պահուն թուրք մը կ'անցնէր անկէ:

Ոստիկանին դառնալով սկսաւ պոռալ. — Նայեցէ՛ք, նայեցէ՛ք, կը փախի, բռնեցէ՛ք . . .

Ու սկսաւ ետեւս վազել: Հասաւ ինծի և զրպանիս հացը ուղեց խլել: Չտուի և յայտնեցի որ ես փախստական չեմ և ոչ ոքէ կը վախնամ . . .

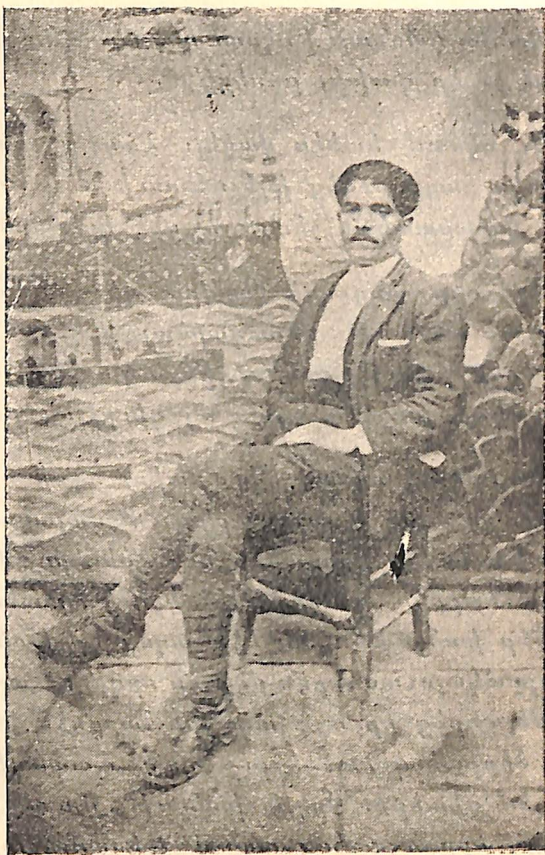
Այդ օրը անցուցի Դավրա գիւղի մօտերը: Իրիկուան խանութ վերադարձայ կրկին: Կրկին ծանր օրեր կ'ապրէինք: Ինքզինքս կ'ուզէի շուտով Պոլիս ձգել, բայց այնքան ալ դիւրին չէր:

Օր մըն ալ սկսան Սերաստիոյ աչքի դարնող հայերը հաւաքել և բանտարկել: Քէմալական իշխանութիւնը կը գործածէր նոյն ձեւերը, ինչ որ իր արիւնարբու նախորդները՝ Իթթիհատականները: Մեր խանութին առջևէն տղայ մը կ'անցնէր. — Ձերբակալուածներէն մէկուն որդին: Վարպետս ինձ թելադրեց որ այդ տղային հարցնեմ թէ ի՞նչ եղան ձերբակալուածները: Տղան պատասխանեց թէ «չեմ գիտեր»: Կրկին խանութ մտած կ'աշխատէի, երբ այդ հայ տղան՝ Գեղամը, տխուր տրտում ներս մտաւ և ըսաւ որ զապիթ մը կը կանչէ քեզ: Դուրս ելայ:

— Ի՞նչ հարցուցիր այս տղուն, չիտա՛կ խօսէ:

— Ոչինչ, պ. հարիւրապետ:

Գեղամը հերքեց ըսածս և սպան երկու-

ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՊԱՇԵԱՆ

Իզմիրի մեծ աղէտին Սուրէն Կիւսչիւսեանի հետ ծով կը նետուին կեանքներին ազատելու, լողալով բաւական յառաջանալէ յետոյ Սուրէն կը մնայ. իսկ Հայկազուն երկու ժամ լողալով կը հասնի Անգլիական զբահաւորներուն որոնք կ'ազատեն զինք. հիմա կը գտնուի Պարսկաստան:

քըս ալ առաւ տարաւ զօրանոց:

Հոն հարցաքննութիւնը վերսկսաւ: Հարիւրապետը իսկոյն աչքով նշան ըրաւ տասնապետի մը և ան ալ հաստ գաւազան մը բերաւ: Իմ հասարակ հարցումս թէ «ի՛նչ ըրին հայրդ», մեծ յանցանք մը նկատուեցաւ և անա խոշտանգուած սկսաւ: Գաւազանի հարուածները կարկուտի պէս կ'ելլէին ու կ'իջնէին նախ Գեղամին վրայ, ապա կարգը պիտի գար ինծի: Խեղճ տղան դիտապաստ ինկաւ գետին: Սարսափը պատած էր զիս: Անխնայ հարուածները կ'իջնէին մարմնիս վրայ... Գազանին բազուկը կը կեցնէր մի'այն յոգնութիւնը... Անզգայ գետին ինկած էի: Մարմնիս բոլոր մասերը սեցած էին...

Քիչ վերջը կրկին հարցաքննել սկսան: Սյս անգամ հրէշ հարիւրապետը մէկ-երկու ապտակ ալ փակցուց մեզի և դուրս վռնտեց...

Կաղն ի կաղ եկայ վարպետիս խանութը: Անկարող էի նստիլ: Մարմինս ուռած էր և սաստիկ ցաւեր կը զգայի: Անկողին ինկայ: Շաբաթներ վերջ լաւցայ և սկսայ աշխատիլ: Վարպետս ալ անխիղճ էր: Ես կ'ուզէի քիչ մը դրամ խնայել և Պոլիս երթալ, այս մարդը զիս կը շահագործէր և շուայլ խոստումներ կ'ընէր և կ'ըսէր թէ «Դիտմամբ դրամդ քովս կը պահեմ, որ չի ծախսես ասդին-անդին...»: Եւ ոչինչ ըրաւ, երբ պատեհութիւնը ներկայացաւ:

Անդրէասէն լուր առի Սվազ եկող գացողներէն, որ աւագակապետ Թօփալ Օսմանն է եկեր հոն իր 1200 հետևորդներով և ջարդեր է վերապրող հայ խլեակները . . .

Տխուր-տրտում օրերը կ'անցնէին:

Եւ ահա բարի լուր մը. — Գոնիայէն աքսորուած որբերը ազատ են վերադառնալու իրենց տեղերը: Թէ ի՞նչ կարգադրութիւն էր, չգիտէինք: Մեզի կը մնար առիթէն օգտուիլ:

Ես ալ աշխատեցայ մաս կազմել անոնց երկրորդ կարաւանին: Ինքնութեան թուղթերս պատրաստեցի և վարպետիս յայտնեցի որ պիտի մեկնիմ: Սկսաւ համոզել զիս որ տեղէս, չչարժիմ: Ականջ չտուէ: Հարկադրուած տեղի տուաւ և իր բարեկամ թուրք կառապանի մը հետ պայմանաւորուեցաւ, որ զիս Սամսոն հասցնէ:

Նոյն իսկ կառապանն ըսաւ.

— Դրամ վճարելու ի՞նչ պէտք կայ: Երբ կառքերը ճամբայ ելլեն, թող ցատքէ մէկուն վրայ: Առանց անոր ալ այդ կառքերը պիտի երթան:

Վարպետս իմ հաշիւներս փակեց. ի հարկէ իր զիտցած ձևով և ես կարաւանին հետ ճամբայ ելայ:

Թողաթի մէջ երէտ հայրենակիցներու հանդիպեցայ՝ Սիս գիւղէն. — Յարութիւն Չաքարեանին

և Արմենակ Տիւրլէրեանին:

Վերջապէս հասանք Սամսոն: Սև ծովը փրուած էր մեր աչքին առջև: Որբերէն մէկը քարափ իջաւ և լուր բերաւ, որ «Կիւլ Ճէմալ» նաւը չուտով կը մեկնի: Չորս հինգ ընկերներ որոշեցինք ժամ առաջ Պոլիս հասնիլ: Պատրաստութիւններ տեսանք և քարափի հարցաքննութիւններէն վերջ նաև նստանք: Ութը օրէն հասանք Պոլիս: Անձրևոտ օր մըն էր: Շուտով լուր եկաւ մեզի, որ Բերայի երրորդութեան Եկեղեցւոյ հոգաբարձութեան դիմումով հայ գաղթականները պէտք է Պոլիս իջնեն: Իջանք քարափ, ուրկէ մեզ առաջնորդեցին Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին: Պոլիսը դաշնակիցներու ձեռքն էր: Հայութիւնը քիչ մը ազատ շունչ կը քաշէր: Ղալաթիոյ եկեղեցւոյ բակին մէջ հանդիպեցայ պատահաբար իմ զինուորական փախստական ընկերոջս՝ Սողոմոն Բաթիկեանին: Տեղեկութիւններ տուաւ մեր հայրենակիցներու մասին: Իմացայ որ բաւական թըւով հայրենակիցներ ազատած են և կը գտնուին Պուլկարիա, Ռումանիա և Յունաստան: Կը թրդթակցէի և հաղորդակցութեան մէջ կը դնէի իրենց վերապրող հարազատներուն հետ:

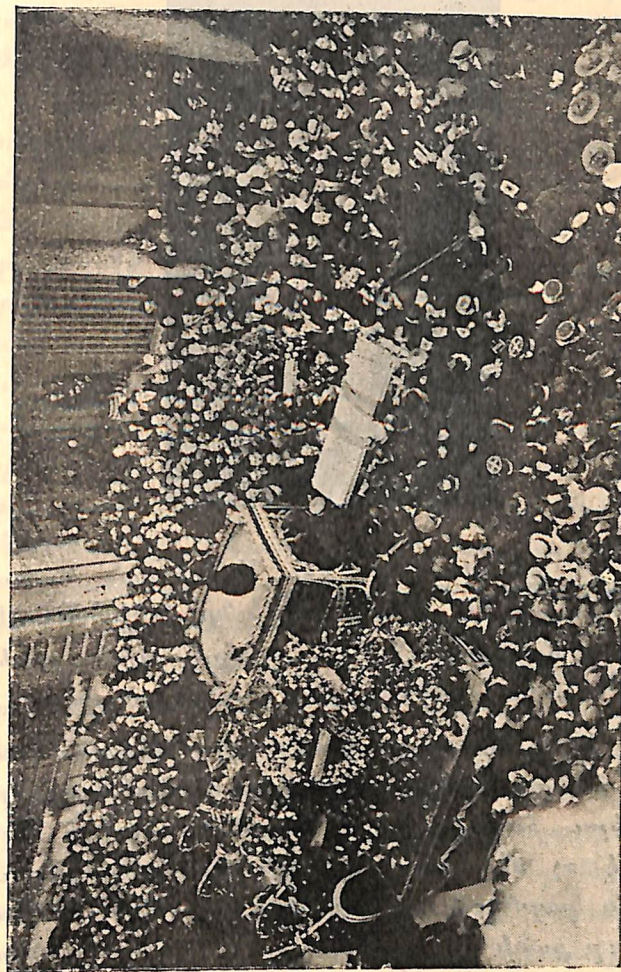
Դրամս սպառեցաւ: Գործ կը փնտռէի: Իմացայ, որ Չանաք-Գալէի համար աշխատաւոր կ'ուզուէի: Անգլիացիներու հսկողութեան տակ հոն ժամանակ մը աշխատեցայ: Եղբայրս Ամերիկա անցած էր: Կը թելադրէր որ ես ալ Ամերիկա եր-

Թամ: Ինկայ միջնորդներուն ձեռքը: Կատարեալ խաչագողներու խմբակ մը կը ներկայացնէին Պուսոյ նաւային զործակալները: Առատ-առատ խոստումներ և դրամաշորթութիւն . . .

Վճռեցի անձամբ ներկայանալ Ամերիկեան հիւպատոսարան: Տեղեկացայ որ իմ թուղթերս անբաւարար էին իմ ցանկութեան: Նիւրը-Իսթ-Րի-լիֆի որբերուն հետ փոքր եղբայրս ալ Սվազէն Յունաստան եկած էր:

Ամիսներ անցան, մինչև յոյսի նորանոր դուռներ բացուեցան: Շշուկներ տարածուեցան թէ Անգլիացիները Պուսէն պիտի քաշուին: Ամէն մարդ կ'աշխատէր ինքզինք արտասահման նետել: Ես ալ պատկան իշխանութեանց դիմումներ կատարեցի Ֆրանսա մեկնելու համար: Անցագիր հանեցի և 1923 Յունիսին եկայ Մարսէյլ: Փոքր եղբայրս ալ Յունաստանէն եկաւ և մենք կրկին զիրար գտանք:

Ահա այն ողբերգութիւնը, որ ապրեցանք և անզօր ականատես մը եղանք մեր ցեղի գողգոթային:

Չոր. Անդրանիկի լուսակառուութիւնը Բարիկ մէջ Հայոց եկեղեցիին առջեւ: 1928:

14 տարեկան էի, երբ Ամերիկեան նպաստամատուցը իր գործունէութիւնը վերջացուց Արեւելի երկիրներուն մէջ, ուրիշ շատ մը որբերու հետ ես ալ նետուեցայ կեանքի ասպարէզ:

1928 Յունուար 1ին էր երբ Նգիպտոս, փառաւորներու երկիրն էի ինկած կեանքի պայքարը սկսելու համար, բացի մայրենի լեզուէս գրեթէ ոչ մէկ լեզու կրնայի խօսիլ, բացառութիւն կազմելով Յունարէնը և քիչ մըն ալ կիսկտուր քանի մը բառ Անգլերէն, որոնք հրապարակի վրայ ոչ մէկ օգուտ կրնային ունենալ ինձ. ոչ մէկ արհեստէ կը հասկնայի, անանկ որ ինծի կը մնար հայու մը քով իբր ծառայ աշխատիլ:

բայց բախտը բերաւ որ կրցայ եւրոպական վաճառատան մը մէջ իբր ծառայ գործ մը գտնել քանի մը բառ Անգլերէն գիտնալուս համար:

Սոյն հաստատութեան մէջ 1929—1930 աշխատելէս վերջ բարեկամներու օգնութեամբ կրցայ յաճախել Աղեքսանդրիոյ Ամերիկեան վաճառականական դպրոցը. և արդէն գրեթէ բաւական տիրացած էի Անգլերէն լեզուին և այդ ուսումով դարձեալ մտայ առաջուան աշխատած վաճառատունս այս անգամ իբր գործաւոր (vendeur) ոչ թէ հասարակ ծառայ մը: Այլևս նոր կեանք մը բացուած էր առջևս, միշտ դէպի բարձրը և կատարեալը: Այսպէս մէկ տարի աշխատելէս վերջ, սոյն հաստատութեան մէջ ինծի յանձնեցին գանձապահութեան պաշտօնը. որը ինձ համար բաւական նոր և պատասխանատու գործ մը ըլլալուն ստիպուած էի ամէն կարելիս ընել և ատոր մէջէն ելլել, նախ միշտ փնտռելով ազգային պատիւս օտար հաստատութեան մը մէջ: Ինչպէս Ներոպա նոյնպէս Նգիպտոս նախ անձնական արժանիքը կը փնտռուի և յետոյ ազգային, բայց ես միշտ ազգային և անհատական արժանիքս և պատիւս միեկնոյն մակարդակի վրայ պահած եմ. ինքզինքս բնաւ չեմ ցուցուցած թէ վար ցելի մը զաւակն եմ 10 օտարազգիներու մէջ որոնք կ'աշխատէին իմ աշխատած վաճառատանս մէջ:

Անշուշտ առած ուսումս դեռ չատ մը տրկար կողմերը ունենալուն ուղեցի եւրոպական և

կամ Ամերիկեան աւելի բարձր զպրոցի մը մէջ
շարունակել ուսումնս և յաջողեցայ Ամերիկեան
նահանգային զպրոցի մը մէջ իբր զիշերո-
թիկ ընդունուիլ: 1935ին ճամբայ ելայ դէպի
Ամերիկա նոր յոյսերով և երազներով, բայց
բախտի չար բերումով երբ Փարիզ հասայ վրայ
եկաւ իտալեհապէշ պատերազմը որով անկա-
րելի եղաւ ինծի ճամբաս շարունակել երբ կէս մը
յուսախաբ վիճակի մէջ վերադարձայ Եգիպտոս
դարձեալ ստանձնեցի միևնոյն գործս այսինքն
զանձապահութիւնը (Caissier):

Նպատակէս բնաւ չեմ շեղած պիտի աշխա-
տիմ դարձեալ նպատակիս հասնիլ օգտակար ըլ-
լալու համար թէ ինծի և թէ բոլոր այն հայրե-
նակիցներուս որոնք ցիրուցան եղած են չորս հո-
վերուն:

ԱՐՄԷՆ ՍԷՐՍԵԱՆ

Գահիրէ, Եգիպտոս

ՎԵՐԱՊՐՈՂ ՀԱՅՐԵՆԱԿԻՅՆԵՐՈՒ ՅԱՆԿԸ

ԱՆԴՐԷԱՍՅԻՆԵՐ

Գրիգոր Մինասեան (Պապուկին)	5	անձ	Drancy Seine. Fr.
Յարութիւն	2		
Նշան Աղամբան	5		Sevrane S. Ois
Վահան Գալայճեան	3		Բարիզ
Արամ Ճենեղեան	1		
Ա. Քէֆէլեան եղբարք	7		
Շապուհ Զրաքեան	4		
Խոսրով	1		
Արսէն Ժամկոչեան	3		
Զարուհի (Տիկ.) Նալդրանեան			Վալանս
Մեսրոբ Մարթեան	4		Բարիզ
Մկրտիչ	1		
Գոհանամ Յ. Համբիկեան	4		Բարիզ S. Ois
Մաթէոս Սորմայեան	5		
Անդրանիկ Տէրտէրեան	2		
Սուրէն Ճերմակեան	2		
Երուանդ	1		
Գրիգոր Կիւչիւքեան	2		
Գարեգին Մաղմանեան	1		Պուա Գոլումպ. S.
Հայկասէր Սէյիսեան	1		
Ուսաննա	1		
Սողոմոն Պէրպէրեան	2		
Եղիա Պարսամբան			Երեւան, Հայաստան
Յովհաննէս			
Ոսկիհան Եզրիկեան			

Նազարէթ Թոփալ եղիկեան	Երեւան, Հայաստան
Խորէն Տիւրիկեան	»
Վահան	»
Ռուբէն Շահմանեան	»
Վարդերես Սուքիկեան	»
Աստիկ Պապան	»
Ուղղանճեան Գառնիկ	»
Կազ Մանուկին աղջիկը	»
Հեքիմեան Մարկոսին աղջիկը	»
Տիկ. Վիքթորիա (Հայաճեան)	»
Սիրազ Պողոսեան	»
Տէրտէրեան Նուարդ	»
Առաքել (էֆ.) Խալարեանի աղջիկը փերուզ	
(Տիկ.) Պերճուհի Նուարդ Տէրտէրեան	
Անտոնեան (Պոլսեցի) զաւակներով	
Տիգրան Պալեան	» Երեւան
Յովհաննէս Զիլինկիրեան	Rossdoffe, Ռուսիա
Նազարէթ Շարիկեան	»
Խաչիկ Հայպաթեան	»
Խաչիկ Ղազարեան	»
Մխակ Սուքիկեան	»
Մխակ Քէօրօղլանեան	»
Խորէն Սէյիսեան	»
Թարութիւն Անտոնեան	»
Թակոբ	»
Գրիգոր Գալայճեան	»
Նշան Ղազեան	»
Անդրանիկ Ղատեան	»
Աւետիս Ֆիթիլեան	»
Վարդերես Տելաւազեան	»
Անանիկ Սուքիկեան	»
Միհրան Պաշտպէօյիւքեան	»

Արմենակ Սէյիսեան	Գահիրէ, Եգիպտոս
Վահան Սէյիսեան	»
Դարբինեան Խաչատուր	»
Խորէն Սուքիկեան	2 անձ Մարսէյլ Ֆրանսա
Սուքիաս Պողոսեան	2 » »
Արսէն Գալայճեան	4 » »
Յովհաննէս Տէր-Պապեան	3 » »
Ովսաննա (Պղինճագործ Նազարէթին աղջիկը) Մարսէյլ	
Համբարձում Ղատողեան Տիթրոյիթ Միլէն. Ամերկ.	
Կարապետ	» »
Հմայեակ Գալայճեան	» »
Հայրապետ	» »
Վարդերես Աւագեան	» »
Պետրոս Երեմեան	» »
Աթանաս Տէրտէրեան	» »
Աբիսողոմ Սուքիկեան	» »
Արամ Աչարեան	» »
Յովհաննէս Մարուքեան	» »
Մկրտիչ	» »
Գրիգոր Հայպաթեան	» »
Լեւոն Օղանեան	» »
Սեպուհ	» »
Սամուէլ Պաղտիկեան	» »
Հայկազուն Պաշեան	Թավրիզ, Պարսկաստան
Պաղտասար Աշրքեան	(Բաքոյն) »
Գարեգին Սուքիկեան	»
Յարութիւն Իսրայէլեան (մեռ.) ընտանիքը որբեր. Պոլիս	
Պետրոս Մենթեշեան	Պոլիս
Մարգրիտ (Պոշնաքեան)	»
Գալուստ Անտոնեան	»
Նշան Պոռնիկեան	»
Աւետիս Ղատողեան	»

Պաղտասար Սորմայեան	Պորիս
Գալուկեան Սարգիսին տղան	»
Վարդանուշ Թոփալեան	»
Սէյիսեան Թաքուկ	Անդրէաս, Թուրքիա
Աթանաս Սէյիսեան	»
Յովսէփ Պոռնիկեան	»
Սեփոն	»
Գրիգոր	»
Տիկին Սեմա Մինասեան	»
Խորէն Մ. Տէրտէրեան և մայրը	»
Տիկին Նազիկ Գլիրեան (հայրը)	»
Գրիգոր Տէրտէրեան	Հալէպ, Սուրիա
Հայկազուն Ճերմակեան	»
Աւետիս Քէօրօղլանեան	»
Խորէն Մերկելեան	»
Փերուզ Սատանիկեան	»
Էլմաս Պօյաճեան	»
Սուրէն Ղզըլտէրտէրեան	Աթէնք, Յունաստան
Վահան (Եսայի) Քէօրօղլանեան կամ Մարլեան Յունաստ.	
Համբարձում Օղանեան	Պէյրութ
Տիկին Պայծառ Քէօրօղլանեան	Իսթէնտէրուն
Մնացական Անտոնեան	Արաբկիր, Թուրքիա
Արմենակ Կիւսիւնեան	»
Փոշին Դաւիթին տղան Գրիգոր	Հայաստան
Խորէն Թումանեան	Արաբկիր, Թուրքիա
Վահան Մինասեան	Անդրէաս
Նուարդ Աղամեան	»
Շարաղ Շիքմաթոսեան	Մարսէյլ, Ֆրանսա
Գեղամ	Լիօն
Պատրիկ Պաշլպէօյիւքեան	

Գալուստ Խալարեան	Բոսթանցա, Ռումանիա
Յարութիւն Կիւտչիւքեան	»
Յակոբ Մինասեան (Պապուկենց)	»
Օհան Պէրպատեան	»
Սրապ Ճենեղեան	»
Արամ Քէօրմարդեան	»
Գաբրիէլ Ղըվանեան	»
Յովհաննէս Մկրտիչեան	»
Սարգիս	»
Թորոս Մումճեան	»
Սոֆիկ Մսրեան	»
Մկրտիչ Սուքիկեան	»
Կիրեխ Կոճիկեան	»
Զալուխենց Նշան	»
Կարապետ Ալթունեան	»
Յարութիւն	»
Աղաւնի	»
Մարիամ Գալուստեան	Աթէնք, Յունաստան
Ռուբէն Անտոնեան	»
Տիգրան	»
Տիկին Էլմոն Պաշեան	»
Գէորգ	»
Գրիգոր Ղազարեան	»
Վարդերես Սորմայեան	»
Պետրոս Մերկելանեան	»
Նիկողոս Մարլեան	»
Արամ Ղազարեան	Անդրէաս
Արմենակ Մաթիկեան	»
Մեծ քահանային հարսը	»
Հայկաթենց Միսաքին տղան	»
Ուղղանճեան Ղամարի	»
Պայծառ Բաիւնճեան	»
Մսրեան Համբարձում, Պոյաճեան	Անդրէաս

Շամամին հարսը, Մարգրիտը (վարժուհի)	Հայաստան
Տաքէսեան Նարդոզ	Հայաստան
Կրճիկեան Գառնիկ	»
Պարսամեան Եղիա	»
» Յովհաննէս	»
Զրախեան Աստղիկ (վարդանին կինը)	Հայաստան
Քէօրօղլանեան Մնացական	Հայաստան
Տաքէսեան Համբարձում	Պոսթօն, Ամերիկա
» Ռուբէն	»
Պօյաճեան Ռուբէն	»
» Նուարդ	»
» Գրիգոր	»
Բաթիկեան Համբարձում	»
» Մինաս	»
Շահինեան Յովհաննէս	»
Տէր Շահինեան Յարութիւն	»
Տիգրան Ճորճորեան	»
Արամ Տիրատուրեան	»
Ստեփան Խալարեան	»
Հայկազուն »	»
Շապուհ Բէֆէլեան	»
Երուանդ Սուքիկեան	»
Յակոբ »	»
Ոսկիհան »	»
Յակոբ Տէրտէրեան	»
Սարգիս Գայրօքճեան	»
Արշաւիր Պարոնեան	»
Ռուբէն Պարոնեան	»
Առաքել Ճերմակեան	»
Աղամեան Փիլիկ	»
Նուարդ Սուքիկեան	»
Յովհաննէս Սորմայեան	Ֆրանսա

Միհրան Մերկելեան	Տէսին France
Եզնիկ Տէրտէրեան	»
Սիրանուշ Մարկեան (ամուսնացած)	Սվազ, Թուրքիա
Նշան Լուսիկեան կամ Եղտանեան	Հար. Ամերիկա
Գառնիկ Կտորիկեան (և մայրը)	»
Մեծ քննյ. ին հարսը Գինեվարդ	2 անձ Անդրէաս
Տիգրան Գալուկեան	2 անձ Անդրէաս, Թուրքիա
Հայթին Նազիկին	6 անձ Անդրէաս, Թուրքիա
Մսափաճառ Իսքէնտէրին աղջիկը Սաթէնիկ, Արաբկիր	

ԲԻԻՐՔ

Քէօղիկեան Գալուստի տղան Խնկիւանոս	Ռոստ. Ռուս.
Եայլահան Կեցոն և տղան	2 անձ Յիսուսեա
Նորշայեան Ղուկաս	2 »
Ալթունեան Նշան	»
Մուրատեան Աստուկի տղան Խաչիկը	»
Մենիշեան Անդրանիկ	»
Պալեան Գալուստ և տղան Աւագը	»
Մոսիկեան Վարդան և տղաքը	»
Տեմիրճեան Նշանի տղան Տիրան Խորէն	
Պոստիկեան Շմաւոն և Խաչիկ	(Եվփաթորեա)
Լուսիկեան Սարգիս Կակոնին տղան	»
Խրլոյին Բարսեղին աղջիկը Մարիամ	Խարզով Ռուս.
Եայլահան Գրիգոր Գարանին տղան	»
Կլտրիկեան Ղազարին տղան Գեղամ	»
Գամպուրեան Քերոբ	»
Իսրայէլեան Յարութիւն	»
Քլօշեքեան Քերոբ	»
Գարաճեան Մաթէոս (Կոկաճանին տղան)	Թիֆլիս
Ճիմոնեան Ասատուր (և իր տղան)	Լինինական
Նորշայեան Սեդրակ	Ալէքսանդրապոլ
Զաքիսունեան Օվակի տղան Սէնէքէրիմ	Երևան
» Յարութիւն (Վէթվէթ Օհանի տղան)	»

Ճեմանին Գառնիկ և իր տղան	Երեւան
Զագար Մարսէյլ (մանրամասնութիւնը կը պակսի)	
Զատիկ Ալթունեան	Մարսէյլ France
Յովհաննէս Մուրատեան (Հաղորեան)	Մարսէյլ
Աղաւնի (Խրչոյետն)	Մարսէյլ
Սենէքէրիմ Քէչիչեան	Հայաստան
Գառնիկ Պոստիկեան	»
Նուարդ Ժամկոչեան	Պարսկաստան
Թադւոր Նորչայեան	Պէյրութ
Սենէքէրիմ Քէյքէլեան (այս անունով 2 անձ կայ) Պէյր .	»
Թորոս Լուսինեան	Պէյրութ
Բաշալեան	Լոնտոն, Անգլիա
Մաքսուդ Սէթեան	Մարսէյլ, France
Մարիամ	»
Տրգատ Մուրատեան	Քոսթանպա, Ռումանիա
Գառնիկ Ալթունեան	»
Յակոբ	»
Յովհաննէս Մուրատեան	»
Գրիգոր Զեքմէեան	»
Մկրտիչ Սլթունեան	»
Յակոբ Սէմէրճեան	»
Վահան Լուսիկեան (մեռած) Երեք հատ որբեր ունի .	
Զըրըզճեան Թադւոր	
Խաչիկ Նորչայեան	France St. Rafael
Գառնիկ Մազմազեան	» »
Քերոբէ Տէր Ահարոնեան	France
Նշան Պապաճիկեան	»
Համբարձում Մուրատեան	»
Գրիստափոր Եփրեմեան	Քոսթանպա, Ռումանիա
Մկրտիչ Զըրըզճեան	Աթէնք, Յունաստան
Զարման Զարխունեան	»
Ասատուր Պալեան (հօր անունը Նազարէթ) Խարբերք	

Չափխունեան Զենեկ	Հայաստան
Պոստիկեան Ասատուր	»
Լուսիկեան Սարգիս	»
Տիրան Ժամկոչեան	»
Մկրտիչ Մոսիկեան	»
Ղուկաս Նորչայեան	»
Վնդրանիկ Լուսինեան	»
Խնկեկեան Նշան	»
Աւագ Պալեան	»
Սենէքէրիմ Մեծիկեան	Պուլկարիա
Տիկին Ղուարէթ	Bois Colombes, Seine, France
Գրիգոր Գարաճեան	Վաշանս, France
Վարդուհի Գարաճեան	Պաղտատ, Իրաք
Գառնիկ Խաչխաչեան	Լոն, Ֆրանսա

ԱՇԳԻՇԱՐ

Ղազար (Երեք փոքրիկներ)	Մարսէյլ
Խաչիկ Տօնիկեան 4 անձ	Իսի լը Մուլինս, Ֆրանսա
Արտաշ	(մեռած: Երեք հատ որբեր ունի) Մուսուլ
Վարդան Տէրտէրեան	Հալէպ
Կարապետ Թոփալեան	Քոսթանպա, Ռումանիա
Տիգրան Արմախանեան	» »
Առաքել Տօնիկեան	» »
Լուսիկ (հօր անունը) Յովհաննէս	Ֆրանսա

ՄՇԱԿՆՈՑՆԵՐ

Վարդան (Երկու զաւակով)	Մարսէյլ
Նահապետ Զթաքեան	Բաքիդ
Մարտիրոս Քիւփէլեան	»
Յարութիւն Տիւրկէրեան	Պուլիս
Համբարձում Մոսկոֆեան	»
Սառուկ Տօնիկեան	»

Մարտիրոս փեշիվանեան	Մշակնոց
Զախըր Երկաթագործ	Անդրէաս
Զարման	»
Արմենակ Տէրտէրեան	Պէյրութ
Գէորգ Գանարեան	»
Կարապետ Պուլուտեան	Անդրէաս
Հայրապետ Նիկողոսեան	Քոսթանցա, Ռումանիա
Սարգիս Պալճեան	»
Վարդան Տէրտէրեան	»
Արշակ »	»
Խաչիկ »	»
Մարտիրոս Զիպլիւսան	»
Արամ Զոպանեան	»
Արշակ Մեհրիկեան	»
Աւագ Տումանեան	»
Եղիա Յովհաննէսեան	»
Մարտիրոս Տումանեան	»
Նշան Բաղամեան	»
Յակոբ Տօնիկեան	»
Մարտիրոս Տիւրկէրեան	»
Յարութիւն Մջոյեան	»
Մարտիրոս	Անդրէաս
Աղամեան Կարապետ	»
Բաշայեան Մանուկ	»
Հմանակ Տումանեան	Պուլկարիա, Sofia

ԿՐԹԱՆՈՅ

Երեմիա Տիւնեան	5 անձ	Մարտէյլ
Հեղինէ »	2 »	»
Փոլին մանչը		»
Նշան Կէմալմազեան	2 անձ	Լիոն
Մարիամ (Կիրակոս Մազմանեանի աղջիկը)		Խարբերդ

Ահարոն Զավուչեան	Խարբերդ
Խաչատուր Խորչայեան	»

ԹԸՐՄԸՇ

Տիգրան	3 անձ
--------	-------

ՀԱՄԱՄ ԿԱՄՆՆՑԻ

Մուրատեան Գառնիկ և Յովհաննէս	Ռօստով
Գառնիկ Համբարձումեան	»
Զատիկ Խաչիկեան	»
Գէորգ Աւագեան	»

ՍԵՒԸՆԴԵՒԿՑԻ

Վարդան Խաչիկեան	Պաղտատ, Իրաք
Բարսեղ Յարութիւնեան և մայրը	Հալէպ
Յարութիւն Գարաճեան	Իսի լէ Մուլինօ
Սառա Պէյլէրեան	Վիէն Isère, Ֆրանսա
Յովակիմ Զաքարեան	Իսի լէ Մուլինօ

ՍԻՍՑԻՆԵՐ

Ռաֆայէլ Տիւրկէրեան	Երեւան
Արմենակ »	»
Արսէն Զաքրերեան	»
Անդրանիկ » և տղան Մանուկ	»
Թազուր Զաքարեան	Degaz-ville Aveyron, Ֆրանսա
Յակոբ Մանուկեան	» » » »
Վարդերես Տիւրկէրեան	» » » »
Յովհաննէս Մանուկեան	Լիոն
Տիկին Գալայճեան	»
Տրդատ Զաքարեան	Պաղտատ, Իրաք
Վարդերես Փաշալեան	Թոգաթի գիւղերը
Արմենակ Անտոնեան	» »

Հայկազուն Թովմասեան	Թողաթի գիւղերը
Յարութիւն Չաքարեան	Սարսէլ, Seine
Սարգիս (հօր անունը եղիւ)	Թողաթի գիւղերը
Երանոս Զաքարեան	» »
Թշրեան Յովհաննէս	Անդրէաս
Մալխասին երկու մանչ զաւակները	Անդրէաս
Կարապետ Աւագեան	Նոր Արաբկիր, Հայաստան
Անտոնեան Մարիամ	» »
Փաշալեան Մանուկ	» »
Ճուլփաճեան Պօղոս	» »
Չաքրեան Անդրանիկ	» »
Անտոնեան Զարգար	» »
Տիւրկերեան Սեփոն	» »
Մանուկեան Յովհ. (2 անձ կայ այս անունով)	Հայաստն.
Չարտակեան Սեդրակ	Հայաստան
Արշակ Մանուկեան	Ռումանիա

ԱՌՂԱԻՍ

Երուանդ Արեւիքեան	4 անձ Մարսէլ, Ֆրանսա
Արշակ Պէքտէմիւրեան	»
Արտաշ	»
Տօնիկ և Սւաք Չալճեան	»
Սարգիս Սթամպուլեան, կինը Աղպաեցի,	Մարսէլ
Միսակ Տէր-Պօղոսեան	Տիթրոյիթ, Միչիկ., Ամերիկա
Վարդան	»
Սարգիս Արեւիքեան	»
Մանուկ Եանդուճեան	»
Յովաննէս Դարբինեան	»
Լեւոն Պէշիրեան	»
Յարութիւն Պէշիրեան	»
Պօղոս	»
Յակոբ Պէքտէմիւրեան	»
Մկրտիչ	»

Լեւոն Պէքտէմիւրեան	Տիթրոյիթ, Միչիկ., Ամերիկա
Մինաս	»
Ահարոն	»
Վարդան	»
Կարապետ Շաթալեան	»
Ռուբէն Գարակէօզեան	»
Կարապետ Փիլիկեան	Աթէնք, Յունաստան
» Գարակէօզեան	» »
Ռուբէն Քէշիշեան	Խարբերդ
Խաչատուր Տէրտէրեան (հօր անունը Մոսիկ)	Խարբերդ
Խաչիկ Պէքտէմիւրեան	Բարիդ
Սողոմոն Նորիկեան (հօր անունը Շիրին)	Հասիճէ Սուր.

ԱԼԱՄՈՆԻԿ

Հայկանուշ Տէրտէրեան	Հալէպ, Սուրիա
Վարվառ	»
Մարգար Դարիպեան	Իսի լէ Մուլինո, Seine
Սահակ	» » »
Խաչիկ	» » »
Մարտիրոս	Քոսթանցա, Ռումանիա

ԽՈՒՐՏԻԿ

Յակոբ (հօր անունը Գէորգ)

ԱՊԱՆԱ

Բարսեղ Գալուստեան	Մարսէլ, Ֆրանսա
Գարեգին	»
Գալուստ Աւագեան	»
Կարապետ Դադարեան	Պաղատա, Իրաք
Գրիգոր Թազուրեան	Մուսուլ, »
Համբարձում Դադարեան	Պուա Գօլումպ., Seine
Յակոբ	» » »

Թարութիւն Գալուստեան 4 անձ իսկ լէ Մուլինո »
 Զատիկ Գրիգորեան Գոսթանցա, Ռումանիա
 Այրի Տիկին Խասիկ Պէյլէրեան Վիէն, Իզեռ Ֆրանսա

ԱԶՊՏԵՐ

Գէորգ (Իւանձան) Թարութիւն	Ռուսիա
Պախչիեան Ղազար	»
Սահակ Տրդատեան (վերի գիւղէն)	»
Արամ (Պուլկարիայէն եկած)	
Լեւոն	
Ճնկրեան Կարապետ վերի գիւղէն	
Ստեփան Իվատեան 4 անձ	Մարսէյլ
Յովակիմ »	»
Աստուկ Զուլախեան	»
Լեւոն Թարութիւնեան	Պաղտատ
Անուկ Աղոսեան	»
Ծաղիկ Նաւասարդեան	»
Եղիսաբերդ Իզատեան	Մուսուլ
Մարգրիտ (Խորդին Գառնիկին քոյրը)	Պաղտատ
Տինկուռեան	»
Ովսաննա Սողանեմէղեան	»
Էլմաս Տինկուռեան	»
Բարդղղ Պապլայեան	Սանսէլ, Seine, Ֆրանսա
Փիլիպպոս »	»
Խաչիկ	
Մարգար Աւետիքեան	Խարբերդ
Բենիամին Պոյաճեան	Հալէպ
Միքայէլ Թումանեան	»
Խաչատուր Կեմէն	»
Զարուհի	»
Ղազարոս Թովուղեան	Թունաստան, Աթէնք
Լեւոն Քէլեան	»
Խաչիկ »	»

Ա. Աւետիքեան	Աթէնք, Թունաստան
Համբարձում Խոյառեան	»
Աղաճան	»
Խորէն Մաթիոսեան	Հայաստան
Վարդան Պէյլիկեան	»
Յովսէփ Շամլեան	»
Սոսիկ Կիւլեան	»
Մարգար Շամլեան	»
» Տէրտէրեան	»
Թարութիւն Ճաֆարեան	Bois Colombes Seine
» Նաւասարդեան	» » »
Համբարձում Տէրտէրեան (մեռած) իր որբերը	»
Ստեփան Սէփսոյեան	Հարաւային Ամերիկա
Եղիսաբերդ (ծնեալ Փուլթեան, Զրդախ)	»
Յովհաննէս Կարապիկեան (վերի գիւղէն)	»
Միքայէլ Գալաճեան	» » Բարիդ
Երուանդ Խոսիկեան	Հարաւային Ամերիկա
Անտոն Զաքարեան (մեռած, Վարի գիւղէն)	
Փիլիկ Կէօվճեան (վերի գիւղէն)	Լիոն
Կարապետ Շամլեան » »	Մարսէյլ
Մինաս Թովուղեան	Վիէն, Ֆրանս.
Այրի Տիկ. Աստղիկ Վահրատեան (վերի գիւղ.)	» »
Աւետիս Փրթիլեան	» »
Կարապետ Եստիֆեան (Որբ, Հորը անուրը Նյան) Վալ.	
Աղամ Տէրտէրեան (վերի գիւղէն)	Լիոն, Ֆրանսա
Խաչիկ Արիստաքէսեան (վերի »	Ռոման, »
Սենէքէրիմ Աւետիքեան » »	» » »
Ռաֆայէլ Թահմազեան » »	Վալանս, »
Աւետիս Աւետիքեան	Ռոման, »
Նազարէթ Փողոցիկեան	» »
Թարութիւն Խուպիկեան	» »
Խորէն Զաթրեան	» »

Գալուստ Փողոցիկեան	Ռոման, Ֆրանսա
Ատամ Պոչնաքեան	Տէսին, Ֆրանսա
Աստուկ »	» »
Ատամ Գարաճեան	Վիէն, »
Յակոբ Ճղիկեան	» »
Յովնան Հայրապետեան	Ռոման, »
Յարութիւն »	Վալանս, »
Բարսեղ Ճղիկեան (ծննդավայր)	Աղպտեր, Թուրքիա
Եղիա Ջուռնաճեան »	» »
Յովակիմ Պլասեան »	» »
Գէորգ Ջուռնաճեան »	» »
Ահարոն Տէրտէրեան	
Մինաս Խուպիկեան	
Սիրական (հօր անունը Աբրահամ, մօր անունը Սրմա՝	
Արաբկիր, Թուրքիա Խաթենցի թոռ	
Նշան Նաւասարդեան	Գաշան, Seine, Ֆրանսա
Շ. Գարահիսարի Նըթրիճ գիւղացի Եղիշէ՝ հօր անունը	
Գրիգոր, մօր անունը Խանդուշ. մականունը չի յիշեր.	
Արաբկիր, Թուրքիա	
Հայկ-Արամ Տէրտէրեան (Աներգի գիւղէն) Հար Ամերիկ.	

ԱՂՎԱՆԻՍ

Թորոս Պլաւեան	Ռուսիա
Սուքիաս Գոճազուողեան	»
Կենիկ Խոշուռեան	4 անձ Drama, Յունաստան
Տիւտիւքճեան Մարգրիտ	» »
Թուրցունեան Վարսենիկ	» »
Պետրոս Մերտինեան	Union City, New-York, U. S. A.
Արմենակ Կուճիկեան	Հալէպ
Խորէն Տէրտէրեան	Պէյրութ

Մելիքեան Վարդան	Հայաստան
Գուլախճեան Սանդուխտ	»
» Անտոն	»
Յովսէփ Խանչէրեան	»
Մելիք »	»
Խորէն Համարձու մեան	»
Մարգար Բարսեղեան	
Բարսեղ (Քեռի)	
Մարտիրոս Մերտինեան (հօր անուն Վարդան) Արաբկիր	

ՅԱԽԵԼՈՒՄ

Պ. Նշան Պէկեան, Շ. Գարահիսարի Պուսէյիտ գիւղէն որ ծնողքին հետ, մանուկ տարիքին, կը փոխադրուի Անգլէաս:

Նշան 1902 ին կը ղրկուի Սեբաստիա ուսանելու որմէ ետք կ'աւարտէ նաև Եփրատ գօլէճի ընթացքը. ապա շարունակելով իր ուսումը կը տողորուի բարձրագոյն կրթութեամբ որը ի սպաս կը դնէ հայ ուրբերու զարգացումին, ամբողջ 17 տարիներ պաշտօնավարելով որբանոցներու մէջ:

Պ. Նշան Պէկեան այժմ կը գտնուի Նիւ-Եօրք:

Հայրենակիցներ,

Անոնք որոնք, սոյն անուանացանկին շնորհիւ իրենց ռեւէ մէկ կորուստը գտնելու բարեբախտութիւնը կ'ունենան, հաճին մեզ գրել:

Իսկ ինչ կը վերաբերի օտարերէն թորհոյ մէջ իրենց ինքնութիւնը մոռցած հայրենակիցներու, որոնց քիւր կը հասնի մօտ 50-ի, կը խոստանանք, յենած մեր ձեռք բերած փորձառութեամբ, Ժամանակի ընթացքին ճշդելով անոնց ինքնութիւնը հայրենակիցներու ստիպականութիւնը դարձնել:

Անոնք որոնք գիտենք թէ Թորհոյ մէջ կորսուած հարազատ մ'ունին բայց անծանօթ են անոնց բնակավայրին, նմաններու ընտանեկան պարագաներու մամուլամատուցմամբ քող գրեն մեզ հետեւեալ հասցէին.—

H. KÉFÉLIAN FRERES

22 Rue Lacreteille

PARIS (15e)

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0421579

33/3

16931

[Handwritten signature]

X *[Stamp: ԵՐԵՎԱՆ 5-11-4]*

ԳԻՆ՝

Ճրանա, Սուրիա եւ Պալեաններ	12 Ճրանք
Ամերիկա եւ Եգիպտոս	75 Սէնք

ՓՈՍԹԻ ԾԱԽԲԸ ՄԵՐ ՎՐԱՅ

Հեղինակին հասցէն՝

H. KEFELIAN FRERES

22, Rue Lacrosette

PARIS (15e)